

 [HTTP://ORCID.ORG/ 0000-0001-9418-6923](http://orcid.org/0000-0001-9418-6923)

PIOTR BACHTIN
Uniwersytet Warszawski
e-mail: p.bachtin@uw.edu.pl

Wychowanie mężczyzn (*Ta'dib al-redžāl*)¹: przekład z perskiego z komentarzem tłumacza

*The Education of Men (Ta'dib al-Rejāl)*²: The Translator's Commentary

Abstract: This paper contains a translation, from Persian into Polish, of *Ta'dib al-Rejāl* or *The Education of Men* – a satirical treatise written probably in 1886/1887 by an anonymous woman associated with the Iranian Qajar dynasty – complemented with the translator's commentary interpreting the text as evidence of the socio-cultural changes in the late Qajar era as well as the prelude of the discourse of modernity and women's liberation movement in Iran.

Keywords: *Ta'dib al-Rejāl*, *The Education of Men*, Iranian feminism, translation

---

¹ Podstawą przekładu jest (jak dotąd jedyne) irańskie wydanie *Wychowania mężczyzn: Ādāb-e ta'dib al-redžāl (pāsoch be Ta'dib al-neswān-e zansetiz)*, red. Sz. Fath'alizāde, R. Āqābālāzāde, Tehrān 1396 (2017/2018). Ta podwójna edycja *Wychowania kobiet i Wychowania mężczyzn* została oparta na rękopisie zawierającym oba utwory. Tylko pierwszy z nich opatrzone datą Rabi' al-thāni 1318AH (sierpień 1900), wskazującą na moment ukończenia pracy nad odpisem. Manuskrypt pierwotnie należał do Nasrallaha Mirzy Ra'ata al-Doule, syna gubernatora prowincji Chorasān, Mohammada Taqiego Mirzy Rokn al-Doule (1842–1901). Został on udostępniony redaktorkom wersji drukowanej, a także po raz pierwszy opisany przez Nasereddina Parvina. Zob. N. Parvin, *Ta'dib al-redžāl, pāsoch be Ta'dib al-neswān-e zansetiz* [w:] *Golzār-e khāmush: jādnāme-je bānu-je Rāziye-je Dānesziyān (Golbon), hamrāh bā maqālāti dar bāre-je zanān*, Tehrān 1379 (2000/2001), s. 171–175.

² The translation is based on the, so far, only Iranian edition of *The Education of Men: Ādāb-e Ta'dib al-Rejāl (pāsoch be Ta'dib al-Neswān-e zansetiz)*, ed. Sh. Fath'alizāde, R. Āqābālāzāde, Tehrān 1396 (2017/2018). This double edition of *The Education of Women* and *The Education of Men* was based on the manuscript that contains the two writings. Only the first one was dated Rabi' al-thāni 1318AH (August 1900), indicating the moment of completing the work by the copyist. The manuscript originally belonged to Nasrallah Mirzā Ra'at al-Doule, son of the Governor of Khorasan Province, Mohammad Taqi Mirzā Rokn al-Doule (1842–1901). It was made available to the editors of the printed version, as well as having been described for the first time, by Nasereddin Parvin. See N. Parvin, *Ta'dib al-Rejāl, pāsoch be Ta'dib al-Neswān-e zansetiz* [in:] *Golzār-e khāmush: yādnāme-ye bānu-ye Rāziye-ye Dāneshiyān (Golbon), hamrāh bā maqālāti dar bāre-ye zanān*, Tehrān 1379 (2000/2001), pp. 171–175.

* * *

The Education of Men (Ta'dib al-Rejāl) is a short satirical treatise (*resāle*) written probably in 1886/1887 by an anonymous Iranian high-born woman connected to the Qajar dynasty (1789–1925). Recently published from the manuscript, the text is an answer to an anonymous guidebook on wives' good conduct, *The Education of Women (Ta'dib al-Nesvān or Ta'dib al-Nesā)*. The polemical treatise confirms the earlier assumptions that the author of *The Education of Women* was Khānlar Mirzā Ehteshām al-Doule (d. 1861), grandson of Fath'ali Shāh (r. 1797–1834), the second king of the Qajar dynasty.³ *The Education of Women* was published in print (lithography) in 1886/1887.⁴ Shortly after, the book was translated into French (1889), and afterwards into English (1927).⁵ The Russian and Ottoman Turkish translations were also reportedly released.⁶

The Education of Women is one out of many misogynistic didactic treatises, usually directed at the male reader, written in Persian in the early modern era.⁷ The treatise was divided into ten chapters, which dealt with such issues as: “polite” behavior of the wife in the presence of her husband; an “appropriate” way of moving and eating; “good manners” in bedroom; taking care of “proper” clothes and hygiene. *The Education of Women* relegates wives to the status of silent and obedient servants, expected to give pleasure to their husbands.

In line with the convention of the *resāle*, Ehteshām al-Doule's work is largely written in a simple language similar to colloquial speech, and intertwined with stylized didactic prose and quotations from poetry. The author also refers to religious writings, quoted in Arabic and partially translated into Persian. What distinguishes *The Education of Women* from the earlier writings of this kind is that Ehteshām al-Doule praises the delicate make-up of European women, while reproaching Iranian women for their taste for traditional, “unhygienic” care products: “In Europe, they make little use of rouge, powder, and makeup. Surely, what God has created is better than artificial embellishment.”⁸ Hence, *The Education of Women* proves that as early as in the mid-nineteenth century the representatives of the Iranian elite were affected, albeit superficially, by European influences in the sphere of customs, fashion, and appearance.

³ This hypothesis was put forward by the Iranian scholar Ruhangiz Karāchi, who in 2010, after comparing several handwritten variants of the treatise, concluded that the author of the core of the text was most likely Ehteshām al-Doule. See R. Karāchi, *Nevisande-ye asli-ye Ta'dib al-Nesvān kist?*, “Tārikh-e Adabiyāt” 1389 (2010/2011), No. 3, pp. 199–207.

⁴ *The Education of Women & The Vices of Men: Two Qajar Tracts*, transl. H. Javadi, W. Floor, Syracuse 2010, p. IX (introduction).

⁵ Respectively: *La femme persane jugée et critiquée par un Persan*, transl. G. Audibert, Paris 1889, and *The Book of Women and The Education of Wives*, transl. E. Powys Mathers, London 1927.

⁶ N. Parvin, op. cit., p. 171, after: Ā. Borujerdi, *Dar nekuhesh-e mardān-e zansetiz*, “Nashr-e Dānesh” 1381 (2002/2003), No. 2, p. 53.

⁷ Ruhangiz Karāchi prepared a selection of eight texts of this kind written between 1591/1592 and 1895/1896. See *Hasht resāle dar bayān-e ahvāl-e zanān: az 1000 tā 1313 hejri-ye qamari*, ed. R. Karāchi, Tehrān 1390 (2011/2012). In the appendix to the book, Karāchi lists 63 titles, however, as the scholar herself points out, the list is not complete. See *ibid.*, pp. 273–292.

⁸ *The Education of Women & The Vices of Men*, op. cit., p. 26.

The name of the author of *The Education of Men* is unknown. It is also uncertain as to when exactly she wrote her treatise, although assumedly it occurred before 1894 when Bibi Khānom Astarābādi (1858/59–1921), one of the pioneers of the Iranian women's liberation movement, penned *The Vices of Men* (*Ma'āyeb al-Rejāl*), another answer to *The Education of Women*.⁹

In the introduction to the French translation of *The Education of Women*, mention is made of a text entitled *Ta'dil al-Rejāl* (*The Correction of Men*) written by a "great Persian lady."¹⁰ If, as suggested by Nasereddin Parvin,¹¹ *Ta'dil al-Rejāl* is in fact a corrupted version of *Ta'dib al-Rejāl*, the text must have been written in 1887 at the latest, when Gaston Audibert penned the introduction to his translation.¹² Assuming that the author of the replica got acquainted with the printed edition of *The Education of Women*, she must have written her answer very quickly, that is in the year the book was published (or possibly in the following year).

In terms of argumentation as well as style and language, *The Education of Men* is largely similar to *The Vices of Men* by Bibi Khānom Astarābādi. Interestingly, both authors state that they got acquainted with *The Education of Women* during visits to their female relatives and friends. Not only does the origin of these texts suggest to consider them as examples of early modern Iranian *écriture féminine*. These works, written by women for other women, deal with topics directly related to the lives of women belonging to the upper strata of Iranian society in the late nineteenth century. Importantly, while drawing on the tradition of guidebook-treatises, both writings subversively play with the conventions of the genre. While discussing *The Vices of Men*, Afsaneh Najmabadi pointed to the issue of language used by Bibi Khānom, and her observations can be applied to *The Education of Men* as well:

(...) Bibi Khanom draws at once on both Islamic sources and Persian high poetry, polite and coarse language, oral and written traditions. As a text conceived in a female homosocial space and addressed to other women, it is a rare 19th-century writing that connects us to the language of that cultural space, a language of feminine transgressive irony that was later to be rescripted as vulgar and rejected as backward.¹³

Whereas Bibi Khānom refers to Europe, idealizing the alleged gender equality prevailing in the West,¹⁴ the author of *The Education of Men* does not mention the European context. Although both writings are blunt and sarcastic, *The Education of Men* gives the impression of having been written immediately after reading the misogynistic treatise. On the contrary, *The Vices of Men* is a longer, more structured and "thought-out" text.

⁹ On Bibi Khānom Astarābādi see for instance: Bibi Khānom Astarābādi, *Ma'āyeb al-Rejāl: dar pāsokh be Ta'dib al-Nesvān*, Chicago 1992 (introduction in Persian and English by Afsaneh Najmabadi).

¹⁰ *La femme persane...*, op. cit., p. II (introduction).

¹¹ N. Parvin, op. cit., p. 172.

¹² *La femme persane...*, op. cit., p. V (introduction).

¹³ Bibi Khānom Astarābādi, op. cit., p. 6 (introduction in English).

¹⁴ *Ibid.*, p. 60.

As it seems, it was the anger and the desire to discredit the (deceased) author of *The Education of Women* that led to the disclosure of Ehteshām al-Doule's identity by the author of the treatise-pamphlet presented here (although she herself remained anonymous). Even bolder was her "outing" of one of the Qajar princes, Jalāl al-Din Mirzā, who regularly cheated on his wife, ultimately driving her to death. Another daring, subversive intervention was to put the conventional praise of the then Shah Nāser al-Din (r. 1848–1896) in the mouth of criticized Ehteshām al-Doule. In doing so, the author actually reversed the meaning of the panegyric, transforming it into a sarcastic criticism of the king.

The Education of Men is an invaluable source for researching the social history of women in Iran at the end of the 19th century. This is, so far, the oldest known writing by an Iranian woman that protests against misogyny and violence to which higher-class women were subjected by their husbands. On the one hand, it opens the door to the "female space" mentioned by Najmabadi. On the other, although it may appear to be non-political, it is evidence of the transformations that started to occur in Iran during the late Qajar era in terms of the understanding of the functions of marriage, and the roles of women and men in its framework. As such, it can be regarded as a harbinger of both the discourse of modernity and women's liberation movement in Iran – the interconnected, and *par excellence* political, projects¹⁵.

Abstrakt: Artykuł zawiera przekład z języka perskiego utworu *Ta'dib al-redzāl*, czyli *Wychowania mężczyzn* – satyrycznego traktatu, napisanego prawdopodobnie w 1886/1887 roku przez anonimową irańską arystokratkę związaną z dynastią Kadżarów – wraz z komentarzem tłumacza, interpretującym tekst jako dowód przemian społeczno-kulturowych w okresie późnokadżarskim, a także zwiastun dyskursu nowoczesności i ruchu wyzwolenia kobiet w Iranie.

Słowa kluczowe: *Ta'dib al-redzāl*, *Wychowanie mężczyzn*, feminizm irański, tłumaczenie

¹⁵ Those interested in Iranian women's history and Iranian women writers may read the following books and articles. On women's social situation in the Qajar era: M. Ettehadieh, *The Social Position of Women in Qajar Society* [in:] *Society and Culture in Qajar Iran: Studies in Honor of Hafez Farmayan*, eds. E.L. Daniel, H.F. Farmayan, Costa Mesa 2002. On women's education in Qajar Iran: M. Mavaddat, *L'educazione femminile al tempo dei Qājār secondo alcuni manoscritti dell'epoca*, Roma 2020. On the Constitutional Revolution of 1906–1911 and political activities of women during that time: J. Afary, *The Iranian Constitutional Revolution, 1906–1911: Grassroots Democracy, Social Democracy, and the Origins of Feminism*, New York 1996; M. Bayat-Philipp, *Feminism and Nationalist Politics in Iran, 1905–1911* [in:] *Women in the Muslim World*, eds. L. Beck, N. Keddie, Cambridge, MA 1978. More generally on Iranian women's social position and their political activity from the 1800s until modern times: *Women in Iran from 1800 to the Islamic Republic*, eds. L. Beck, G. Nashat, Chicago 2004; *Women, Religion and Culture in Iran*, eds. S. Ansari, V. Martin, New York 2002; H. Sedghi, *Women and Politics in Iran: Veiling, Unveiling, and Reveiling*, Cambridge 2007. On the history and works of Iranian women writers: F. Milani, *Veils and Words: The Emerging Voices of Iranian Women Writers*, Syracuse 1992.

* * *

Wychowanie mężczyzn (*Ta'dib al-redžāl*) to satyryczny traktat (*resāle*), napisany prawdopodobnie w 1886/1887 roku przez anonimową irańską arystokratkę związaną z dynastią Kadżarów (1789–1925). Ten niedawno wydany z rękopisu tekst stanowi replikę na, również anonimowy, poradnik o dobrym prowadzeniu się żon pt. *Wychowanie kobiet* (*Ta'dib al-neswān* lub *Ta'dib al-nesā*). Replika potwierdza wcześniejsze przypuszczenia, że autorem *Wychowania kobiet* był Chānlar Mirza Ehteszām al-Doule (zm. 1861), wnuk Fath'alego Szāha (pan. 1797–1834), drugiego króla z dynastii Kadżarów¹⁶. *Wychowanie kobiet* wydano drukiem (w formie litografii) w 1886/1887 roku¹⁷. Krótco potem utwór został przetłumaczony na francuski (1889), a następnie na angielski (1927)¹⁸. Ukazały się też podobno przekłady na rosyjski i turecki (osmański)¹⁹.

Wychowanie kobiet to jeden z wielu w historii piśmiennictwa perskiego tekstów, które można zaliczyć do kategorii mizoginicznej literatury dydaktyczno-poradnikowej, zazwyczaj skierowanej do męskiego czytelnika²⁰. Traktat podzielony został na dziesięć rozdziałów, w których omówiono takie kwestie jak: „grzeczne” zachowanie żony w obecności męża, „odpowiedni” sposób poruszania się i jedzenia, „dobre maniery” w sypialni, dbanie o „właściwy” ubiór i higienę²¹. *Wychowanie kobiet* degraduje żony do roli niemych rekwizytów, mających zapewnić mężowi jak największą przyjemność.

Pod względem formy i stylu utwór Ehteszāma al-Doule wykazuje szereg wspólnych cech z wieloma tego rodzaju poradnikami. Jest to zatem tekst w przeważającej mierze napisany prostym, zbliżonym do mowy potocznej językiem, przetykanym stylizowaną prozą o charakterze dydaktycznym oraz fragmentami poetyckimi. Zgodnie z konwencją *resāle* autor odwołuje się też do literatury religijnej (przyczacanej po arabsku i częściowo tłumaczonej na perski). Tym, co wyróżnia *Wychowanie kobiet* na tle starszych utworów tego typu, jest powoływanie się przez autora na zwyczaje panujące w Europie. Ehteszām al-Doule chwali delikatny makijaż stosowany przez Europejki, jednocześnie ganiąc Iranki za ich upo-

¹⁶ Hipotezę tę postawiła irańska badaczka Ruhangiz Karāczy, która w 2010 r., porównawszy kilka rękopiśmiennych wariantów traktatu, uznała, że twórcą trzonu tekstu był najprawdopodobniej Ehteszām al-Doule. Zob. R. Karāczy, *Newisande-je asli-je Ta'dib al-neswān kist?*, „Tārich-e Adabijāt” 1389 (2010/2011), nr 3, s. 199–207.

¹⁷ *The Education of Women & The Vices of Men: Two Qajar Tracts*, tłum. H. Javadi, W. Floor, Syracuse 2010, s. IX (wstęp).

¹⁸ Były to odpowiednio: *La femme persane jugée et critiquée par un Persan*, tłum. G. Audibert, Paris 1889 oraz *The Book of Women and The Education of Wives*, tłum. E. Powys Mathers, London 1927.

¹⁹ N. Parvin, op. cit., s. 171, za: Ā. Borudżerdi, *Dar nekuhez-e mardān-e zansetiz*, „Nasr-e Dānesz” 1381 (2002/2003), nr 2, s. 53.

²⁰ Istnieje wybór ośmiu tekstów tego rodzaju, powstałych między 1591/1592 a 1895/1896 r., w opracowaniu Ruhangiz Karāczy. Zob. *Haszi resāle dar bajān-e ahwāl-e zanān: az 1000 tā 1313 hedżri-je qamari*, red. R. Karāczy, Tehrān 1390 (2011/2012). W dołączonym na końcu książki spisie rękopisów Karāczy wymienia 63 tytuły, nie jest to jednak, jak zaznacza sama badaczka, kompletna lista. Zob. *ibid.*, s. 273–292.

²¹ Na temat *Wychowania kobiet* zob. też: P. Bachtin, *Prawa i obowiązki kobiet według Bibi Chanom Astarabadi i Tadżossaltane: dwa przykłady feministycznej krytyki społecznej w Iranie przelomu XIX i XX wieku*, „Przegląd Orientalistyczny” 2017, nr 3, s. 233–250.

dobanie do tradycyjnych, „niehigienicznych” środków pielęgnacyjnych: „W całej Europie nie używa się dużo szminki, pudru i kosmetyków, a bezdyskusyjnie to, co Bóg stworzył, jest lepsze od sztucznych rzeczy”²². *Wychowanie kobiet* świadczy o tym, że już w połowie XIX wieku przedstawiciele irańskich elit ulegali, choć pobieżnie, wpływom europejskim w sferze obyczajów, mody i wyglądu.

Nie jest znane imię autorki *Wychowania mężczyzn*. Nie jest też pewne, kiedy dokładnie napisała swoją replikę, choć należy sądzić, że miało to miejsce przed powstaniem innej odpowiedzi na *Wychowanie kobiet – Wady mężczyzn (Ma'ājeḥ al-redzāl)* z 1894 roku autorstwa Bibi Chānom Astarābādi (1858/59–1921), jednej z pionierek irańskiego ruchu wyzwolenia kobiet²³.

We wstępie do francuskiego tłumaczenia *Wychowania kobiet* wspomina się o replice zatytułowanej *Ta 'dīl al-redzāl (Naprawa mężczyzn)*, której autorką miała być „wielka perska dama”²⁴. Jeżeli, jak sugeruje Nasereddin Parvin²⁵, *Ta 'dīl al-redzāl* to *de facto* zniekształcony tytuł *Ta 'dīb al-redzāl*, tekst musiał zostać napisany najpóźniej w 1887 roku, kiedy to Gaston Audibert sporządził wstęp do swojego przekładu²⁶. Jako że niemal z pewnością autorka repliki zapoznała się z *Wychowaniem kobiet* w wersji drukowanej, oznaczałoby to, że sporządziła swoją odpowiedź bardzo szybko, bo jeszcze w roku wydania książki (lub ewentualnie w roku następnym).

Tak pod względem argumentacji, jak stylu i języka *Wychowanie mężczyzn* w dużej mierze przypomina *Wady mężczyzn* Bibi Chānom Astarābādi. Zarówno Bibi Chānom, jak i anonimowa autorka wcześniejszej repliki czerpią z tradycji traktatu-poradnika, ale też przewrotnie bawią się jego konwencją. Co ciekawe, obydwie autorki stwierdzają, że zapoznały się z *Wychowaniem kobiet* podczas wizyt u krewnych i przyjaciółek. Nie tylko geneza obydwu tekstów sugeruje, by uznać je za przykład wczesnonowoczesnej irańskiej *écriture feminine*. Te napisane przez kobiety dla innych kobiet utwory za pomocą specyficznego języka poruszają tematykę bezpośrednio związaną z życiem kobiet należących do wyższych warstw irańskiego społeczeństwa pod koniec XIX wieku. Pisząc o *Wadach mężczyzn*, zwróciła na to uwagę Afsaneh Najmabadi, której spostrzeżenia można z powodzeniem odnieść do *Wychowania mężczyzn*:

(...) Bibi Chānom czerpie jednocześnie ze źródeł muzułmańskich i z wytwornej perskiej poezji, z grzecznego i grubiańskiego języka, z tradycji ustnych i pisemnych. Jako tekst powstały w kobiecej, homospołecznej przestrzeni i adresowany do innych kobiet [*Wychowanie mężczyzn*] stanowi rzadki przykład dziewiętnastowiecznego utworu, który przemawia do nas językiem tej przestrzeni kulturowej – językiem kobiecej, transgresyjnej ironii, który później miał zostać opisany jako wulgarny i odrzucony jako zacofany²⁷.

²² *Rujāruji-je zan wa mard dar asr-e Qādżār. Do resāle: Ta 'dīb al-neswān wa Ma'ājeḥ al-redzāl*, red. H. Dżawādi, Illinois 1371 (1992/1993), s. 54.

²³ O Bibi Chānom Astarābādi zob. m.in.: Bibi Chānom Astarābādi, *Ma'ājeḥ al-redzāl: dar pāsoch be Ta 'dīb al-neswān*, Chicago 1992 (wstęp po persku i po angielsku autorstwa Afsaneh Najmabadi); P. Bachtin, op. cit.

²⁴ *La femme persane...*, op. cit., s. II (wstęp).

²⁵ N. Parvin, op. cit., s. 172.

²⁶ *La femme persane...*, op. cit., s. V (wstęp).

²⁷ Bibi Chānom Astarābādi, op. cit., s. 6 (wstęp po angielsku).

W *Wadach mężczyzn* pojawiają się odwołania do Europy, idealizowanej ze względu na panującą w niej rzekomo równość płci²⁸, podczas gdy autorka *Wychowania mężczyzn* nie odnosi się do kontekstu europejskiego. Chociaż oba utwory cechuje dosadność i sarkazm, *Wychowanie mężczyzn* sprawia wrażenie polemiki napisanej „na gorąco”, motywowanej wzburzeniem i rozgoryczeniem po lekturze mizoginicznego traktatu.

Jak się wydaje, to właśnie gniew i chęć zdyskredytowania, nieżyjącego już wprawdzie, autora *Wychowania kobiet* stały za ujawnieniem tożsamości Ehteszāma al-Doule przez autorkę repliki (przy czym ona sama zachowała anonimowość). Za jeszcze śmielszy należy chyba uznać „outing” jednego z kadżarskich książąt, Dżalāl al-Dina Mirzy, który miał regularnie zdradzać swoją żonę, ostatecznie doprowadzając ją do śmierci. Kolejnym odważnym, subwersywnym zabiegiem, zastosowanym przez autorkę *Wychowania mężczyzn*, było włożenie konwencjonalnej pochwały ówczesnego szacha Nāser al-Dina (pan. 1848–1896) w usta krytykowanego Ehteszāma al-Doule. Czyniąc tak, autorka *de facto* odwróciła znaczenie panegiryku, każąc odczytywać go jako sarkastyczną krytykę króla.

Wychowanie mężczyzn to bezcenne źródło do badań nad historią społeczną kobiet w Iranie końca XIX wieku. To, jak na razie, najstarszy znany nam tekst autorstwa irańskiej kobiety, będący protestem przeciwko mizoginii i przemocy, jakiej poddawane były kobiety z klas wyższych ze strony swoich mężów. Ten traktat-pamflet z jednej strony otwiera przed nami drzwi do wspomnianej przez Najmabadi „kobiecej przestrzeni”, z drugiej natomiast, choć na pozór sprawia wrażenie tekstu niepolitycznego, stanowi dowód zachodzących w późnokadżarskim Iranie przeobrażeń w rozumieniu funkcji małżeństwa oraz roli kobiety i mężczyzny w jego ramach. Jako taki może zostać uznany za zapowiedź dyskursu nowoczesności i feminizmu w Iranie – powiązanych ze sobą, i *par excellence* politycznych, projektów²⁹.

* * *

Na koniec wypada mi wspomnieć o pewnym kłopotcie z tłumaczeniem tytułów *Ta'dib al-neswān* i *Ta'dib al-redzāl*. Wyras *ta'dib*, który postanowiłem przełożyć jako „wychowanie”, może być bowiem rozumiany jako „uczenie dobrych

---

²⁸ Ibid., s. 60.

²⁹ Uwagze Czytelniczek i Czytelników zainteresowanych historią Iranu i dziejami literatury kobiet w Iranie poleca się wymienione poniżej książki i artykuły. O sytuacji kobiet w Iranie okresu kadżarskiego: M. Ettehadih, *The Social Position of Women in Qajar Society* [w:] *Society and Culture in Qajar Iran: Studies in Honor of Hafez Farmayan*, eds. E.L. Daniel, H.F. Farmayan, Costa Mesa 2002. O edukacji kobiet za panowania dynastii Kadżarów: M. Mavaddat, *L'educazione femminile al tempo dei Qājār secondo alcuni manoscritti dell'epoca*, Roma 2020. O irańskiej rewolucji konstytucyjnej lat 1906–1911 i działalności kobiet w jej okresie: J. Afary, *The Iranian Constitutional Revolution, 1906–1911: Grassroots Democracy, Social Democracy, and the Origins of Feminism*, New York 1996; M. Bayat-Philipp, *Feminism and Nationalist Politics in Iran, 1905–1911* [w:] *Women in the Muslim World*, eds. L. Beck, N. Keddie, Cambridge, MA 1978. Szerzej o pozycji społecznej i aktywności politycznej kobiet w Iranie od XIX stulecia do współczesności: *Women in Iran from 1800 to the Islamic Republic*, eds. L. Beck, G. Nashat, Chicago 2004; *Women, Religion and Culture in Iran*, eds. S. Ansari, V. Martin, New York 2002; H. Sedghi, *Women and Politics in Iran: Veiling, Unveiling, and Reveiling*, Cambridge 2007. O irańskiej literaturze kobiet: F. Milani, *Veils and Words: The Emerging Voices of Iranian Women Writers*, Syracuse 1992.

manier”, „wskazywanie słusznej drogi”, „wychowywanie”, ale też „besztanie”, „dyscyplinowanie”, „dawanie nauki”³⁰. Niestety słowo to nie posiada w języku polskim odpowiednika o równie szerokim spektrum znaczeniowym. „Besztanie” czy „dyscyplinowanie” uznałem za nadto dobitne, z kolei sformułowania „uczenie dobrych manier” i „wskazywanie słusznej drogi” – za zbyt długie, by umieścić je w tytule. Warto mieć jednak na uwadze sugerowaną we wszystkich odcieniach znaczeniowych tego wyrazu autorytatywność.

Wychowanie mężczyzn

Boże, daj pierś rozognioną, a w piersi serce płonące żarem!
 Serce bez żaru sercem nie jest, kiedy stroskane – li wodą i gliną.
 Rozpłomień me serce, wypełnij pierś dymem, rozognij język, ażeby przemówił!
 O, promienisty! Bez twojej łaski gdzież myśl by była, gdzie skarbiec tajemnic?³¹

Wychwaliwszy niezrównanego Stwórcę, który niebyt z bytem skował i z ni-cości świat zbudował, oraz dobrych posłańców i przywódców [ludzkości] od początku istnienia świata aż po dzień zmartwychwstania³², przekazuję przyjaciółkom, że w tych świątecznych dniach udałam się do domu jednej z krewnych. Dyskutowano tam o książce, którą zwą *Wychowanie kobiet*. Doprawdy, ta rozkoszna opowieść wypełniła mą duszę słodyczą, a jej pełne mądrości słowa zasiały w moim sercu ziarno szczęśliwości. Lecz choćby w istocie rzeczy mowa była nadobna, za sprawą zbrukania [treści] nie przyda ona czystości:

Choćby człek zbrukany wyrzekł wszelkie mądrości,
 jego piękna mowa nikogo dobrym nie uczyni³³.

Dusza³⁴ się znarowiła, więc i ty weź pióro do ręki i opisz stan rzeczy. Z największą radością i szczerym zapałem zabrałam się [więc] do pracy. Szkoda, że jedna strona [już] nie ma głosu, a autor owej książki nie wspomniał, że nazywał się *marhum*³⁵ Chānlar Mirzā Ehteszām al-Doule. W każdym razie:

*Mohtaseb*³⁶ rozbił dzban z winem, a ja rozbiłam mu głowę.
 Odwet to ząb za ząb i rana za ranę!³⁷

³⁰ Zob. H. Anwari, *Farhang-e feshorde-je Sochan*, Tehrān 1390, hasło: *ta`dib*.

³¹ Początkowe wersy romansu *Farhād i Szirin (Farhād-o Szirin)* Wahsziego Bāfqiego (ok. 1532–1583). Zob. *Diwān-e kāmel-e Wahsi Bāfqī*, Tehrān 2535 (1976–1977), s. 493.

³² Tj. proroków.

³³ Niedokładny cytat z dystychu (*qat`e*) Sa`diego (1210–1291/92). Zob. *Kollijāt-e Sa`di*, red. M. A. Forughī, Tehrān 1385 (2006/2007), s. 1075.

³⁴ W oryginale *nafs*: „dusza”, „psyche”, „ego”. W interpretacji sufizmu (mystycyzmu muzułmańskiego) *nafs* to dusza popędliwa, zwierzęca, z którą należy walczyć.

³⁵ *Marhum* (dosł. „ułaskawiony”; „ten, któremu odpuszczono winy”) – zmarły; odpowiednik naszego „świętej pamięci”.

³⁶ *Mohtaseb* – w dawnym Iranie urzędnik nadzorujący bazy, odpowiedzialny za niedopuszczenie do wykroczeń przeciwko prawu muzułmańskiemu.

³⁷ Przypisywane Hafezowi (przyp. red. oryg.). Należy zaznaczyć, że język perski nie posiada rodzaju. Tłumacząc przytaczane przez autorkę fragmenty poezji, dostosowuję rodzaj gramatyczny

Niepomna jestem tego, że światło lampy błednie przy promieniach słońca, a u podnóża góry Alwand³⁸ nawet wysoki minaret zdaje się niski, jednakże:

Jeśli się znajdzie zapał do pracy, to choćby z ciernia wyrosną kwiaty³⁹.

Mam też nadzieję, że [czytelniczki] nie będą miały za złe tego, co piszę, a gdyby wynikła jakaś niestosowność, wybaczą mi ją.

Twoje milczenie jest odpowiedzią na wszystkie pytania⁴⁰.

Marhum Ehteszām al-Doule napisał swą książkę w dawnych czasach, kiedy kobiety potrzebowały tego rodzaju porad. W dzisiejszych czasach poziom wiedzy jest taki, że mała dziewczynka, która [dopiero co] opanowała alfabet, poznała wszystkie cnoty w pierwszej kolejności i nie potrzebuje [mądrości] doświadczonych staruszek⁴¹. Współczesne kobiety są najprzyzwoitszymi ludźmi, a przyzwoitość, tak u mężczyzn, jak u kobiet, jest wielce zacna i pożądana. Sama ta nędzniczka⁴² w wieku dwudziestu lat miała osiemdziesięcioletniego męża. Kiedy przebywaliśmy razem, wciąż musiałam mu mówić: „Chanie, wytrzymaj nos!”, a najczęściej [i tak smarki] wpadały mu do jedzenia. Oczywiście, że nie można się skarżyć tylko na kobietę. Byłeś bardzo głupi, że nie napisałeś złego słowa o postępowaniu mężczyzn wobec kobiet. Kiedy o waszym zachowaniu milczy wasze pióro, jesteście jak wędrowni sufiowie niepomni na spisane prawa. Przebóg! [Pytasz,] skąd gorzka mowa z ust tak słodkich?⁴³ Uważają kobiety za niespełna rozumu⁴⁴, a potem mają wobec nich oczekiwania. Zaprawdę, to nie na siły człowieka śmiertelnego!

---

do kontekstu, chociaż cytowani poeci byli mężczyznami i męski (*explicite* lub *implicite*) był podmiot liryczny ich utworów.

³⁸ Alwand – szczyt w górach Zagros o wysokości 3,580 m.

³⁹ W oryginale *goldaste* – „kwiaty” (bukiet kwiatów), ale też „minaret” (nawiązanie do poprzedniego zdania).

⁴⁰ W tekście po arabsku.

⁴¹ Nawiązanie do *Wychowania kobiet: Ādāb-e ta'dib al-redžāl...*, op. cit., s. 23; *The Education of Women...*, op. cit., s. 5.

⁴² W oryginale *in haqir* – jedna z formuł mających na celu samoumniejszenie piszącej lub piszącego.

⁴³ Nawiązanie do *Wychowania kobiet: Ādāb-e ta'dib al-redžāl...*, op. cit., s. 31; *The Education of Women...*, op. cit., s. 15.

⁴⁴ W oryginale *nāqes-e 'aql* – „ułomna w rozumie/inteligencji”. Jest to tłumaczenie arabskiego sformułowania *nāqis al-'aql*, które pada w zbiorze kazań, listów i przemów pt. *Nahdž al-Balāgha* (*Droga wymowności*), przypisywanym 'Alemu ibn Abū Tālibowi, przybranemu synowi i zięciowi proroka Muhammada, pierwszemu imamowi szytów: „O, ludzie! Kobiety są ułomne w wierze, z prawnego punktu widzenia i w inteligencji. Jeśli chodzi o ich ułomność w wierze, świadczy o niej powstrzymywanie się przed modlitwami i poszczeniem w okresie menstruacji. Jeśli chodzi o ułomność ich inteligencji, świadczy o niej to, że świadectwo dwóch kobiet równe jest świadectwu jednego mężczyzny. Jeśli chodzi o ich ułomność z perspektywy prawa, świadczy o niej to, że dziedziczą połowę tego, co mężczyźni. Strzeżcie się zatem zła kobiet. Mieście się na baczności nawet przed tymi, które są [podobno] dobre. Nie ulegajcie im nawet w dobrych rzeczach, aby nie mogły was pociągnąć ku złu”. Zob. [‘Alī ibn Abū Tālib], *Peak of Eloquence: Nahjul-Balaghā, by Imam Ali Ibn Abu Talib, with Commentary by Martyr Ayatollah Murtada Mutahhari*, Elmhurst, N.Y. 2009, s. 427. Cytat ten (po arabsku i w tłumaczeniu na perski) zamieszcza Ehteszām al-Doule w *Wychowaniu kobiet*,

To nie jest człowiek śmiertelny!
To nie kto inny, jak tylko szlachetny anioł!⁴⁵

Jeśli Bóg stworzy dla was anioła, niech ma te cechy⁴⁶.

O, opuszczony przez przyjaciół! Niech Bóg będzie twoim druhem,
a miejsce twoich przyjaciół w cieniu twojej ściany.

Uczciwie pytam: czy sam oddajesz cześć Bogu – który cię stworzył, dał ci życie, chleb, żonę, dzieci – tak gorliwie, jak chciałbyś, żeby nieszczęsna kobieta czciła ciebie, mężczyznę? Przynoś sobie, że żona ma być posłuszna mężowi, ale zapomniałeś o oddawaniu czci swojemu Bogu? Źle zrobiłeś, przewiniłeś i bardzo zgrzeszyłeś.

W pierwszym rozdziale napisałeś, że kto bierze sobie żonę, ten sprowadza na siebie wielkie niebezpieczeństwo⁴⁷. [Jednak] mężczyzna nie upada pod tym ciężarem, rozminął się z rozumem.

Nie uśmiechnie się do mężczyzny jasne oblicze fortuny,
dopóki kobieta swoim obliczem nie przyda blasku domowemu ognisku⁴⁸.

Gdyby kobieta była zła, to Pieczęć Proroków, Posłannik Boga⁴⁹ nie powiedziała by, że upodobał sobie na świecie trzy rzeczy⁵⁰ i nie brałby tych wszystkich żon. Książę Wiernych⁵¹ po [śmierci] matki Hasana i Husajna⁵² nie ożeniłby się ponownie⁵³. Bóg miłosierny i litościwy rzekł ci: „Czcij [mnie], a w dniu Sądu dam ci w zamian hurysę”⁵⁴. Gdyby żona była zła, to Pieczęć Proroków, Posłannik Boga nie powiedziała by: „Bierście ślub [i rozmnażajcie się]”⁵⁵.

Gdyby kobieta była zła, nie została by dana w nagrodę. [A przecież] kiedy Adam spał w raju, Bóg stworzył Ewę, a gdy [Adam] się obudził, oszalał ze szczęścia. O dobrej naturze kobiety dość powiedzieć, że plemię Muhammada bin Abdullaha (pokój jemu i jego rodowi) pochodziło od kobiety. Gdybyśmy chcieli

---

argumentując, jakoby kobiety były z natury głębsze od mężczyzn. Zob. *Ādāb-e ta'dīb al-redzāl...*, op. cit., s. 27; *The Education of Women...*, op. cit., s. 9.

⁴⁵ *Koran* 12:31. Wszystkie tłumaczenia cytatów z *Koranu* (w oryginale przytoczonych po arabsku) pochodzą z wydania: *Koran*, tłum. J. Bielawski, Warszawa 1986.

⁴⁶ Tj. cechy kobiety.

⁴⁷ Nawiązanie do *Wychowania kobiet: Ādāb-e ta'dīb al-redzāl...*, op. cit., s. 24; *The Education of Women...*, op. cit., s. 6.

⁴⁸ Niedokładny cytat z wiersza Fachr al-Dina Ouhada Mostoufiego Sabzewarięgo (1385/6–1463/4), poety i astronoma epoki timurydzkiej. Warto zaznaczyć, że w utworze, z którego pochodzi cytowany fragment, poeta dowodzi wyższości stanu wolnego nad małżeństwem. Zob. Taqī al-Dīn Ouhadi, *'Arafāt al-āszīqīn wa 'arāšāt al-ārifīn*, t. 1, *Ā'–Alif*, Leiden 2019, s. 514–515.

⁴⁹ Przydomki Muhammada.

⁵⁰ Nawiązanie do hadisu, zgodnie z którym Muhammad wyznał, że najbardziej podobają mu się kobiety, perfumy i, nade wszystko, modlitwa.

⁵¹ W szyizmie przydomek 'Alego.

⁵² Chodzi o Fatimę, córkę Muhammada i pierwszą żonę 'Alego. Hasan i Husajn – synowie 'Alego i Fatimy, wnukowie Muhammada. Kolejni po 'Alim imamowie szyicy (odpowiednio drugi i trzeci).

⁵³ Po śmierci Fatimy 'Ali wziął ślub łącznie z ośmioma kobietami.

⁵⁴ Nawiązanie do przekonania, jakoby na zmarłych oczekiwały rajskie dziewice.

⁵⁵ W tekście po arabsku.

w tej kwestii przytoczyć dowody i zacytować [odpowiednie] wersety Koranu, powstałoby z tego *masnawi* na siedemdziesiąt *manów* papieru⁵⁶.

Napisałeś, że kobiety mają swoich pochlebców i lizusów, lecz mężczyźni mają ich więcej. Nie bądź ślepy na własne wady, skoro dostrzegasz je u innych. Niektórzy mężczyźni to bezmyślne darmozjady, co to gromadzą się wokół człowieka, który ma kawałek chleba, podlizują mu się i jedzą na jego koszt. Spędzają czas na picciu araku i mówią mu na przykład tak: „Dobrze robisz, że codziennie jadasz poza domem, mężczyzna nie dogada się z kobietą”. Tamten zaś odpowiada: „Nie mam żony, jestem wolny. Co noc przyprowadzam (*kurwę*)⁵⁷, która umiła mi bezżeństwo”. „Słusznie, panie kochany! Taka (*kurewka*) spędzi z tobą noc, opróżni ci (*jaja*), a następnej nocy już jest gdzie indziej. Żona natomiast chce twojego domu, majątku, twojego honoru⁵⁸”. Ujmując rzecz krótko, jeszcze inny powiada: „Korzyść ze spółkowania z mężatkami⁵⁹ jest taka, że gdyby człowiek miał sypiać [tylko] z własną żoną, to już lepiej by mu było to robić z psem sąsiada. Jeśliby człowiek miał co wieczór jeść tylko pilaw, ten [w końcu] by mu zbrzydł. Nie bez powodu powiada Neszāti Chān⁶⁰:

Człowiek jest dzieckiem, w którym mamka od pierwszego dnia rozbudziła chciwość.
Co zobaczy, to chce mieć, z każdej strony da się uwieść.
Choćby mężczyzna miał sto tysięcy żon
i wszystkie one lśniły urodą,
to i tak jego kapryśne serce
będzie się uganiało za sąsiadką.
Sąsiadka wielce jest słodka,
stworzona jakby z cukrowego syropu.
Zwłaszcza sąsiadka, która nie zna
(?)”⁶¹.

Następny zaś mówi: „Gorzkie żale! Zaiste prawdziwe to słowa, dałeś dobrą naukę:

Tako rzekł mędrzec, słuszny to morał,
a kto go nie przyjmie, ten popełni błąd”.

⁵⁶ *Masnawi* – forma wiersza o rymach parzystych, w którym półwersy (*misra*), składające się na wersy (*bajt*), rymują się według schematu *aa bb cc* itd. *Man* – dawna jednostka wagi o rozmaitych wartościach w zależności od czasu i miejsca. *Masnawi* na siedemdziesiąt *manów* papieru – określenie rozwinętego i trudnego tekstu. Sformułowanie to prawdopodobnie jest trawestacją fragmentu *Masnawi-je ma'nawi* Moulany, w którym mowa o „*masnawi* na osiemdziesiąt *manów* papieru”. Zob. Rumi, *Masnawi-je ma'nawi*, Tehrān 1390 (2011/2012), s. 471.

⁵⁷ Z uwagi na ingerencję cenzury w irańskim wydaniu wykropkowane zostały wyrazy uznane za wulgarne. Tam, gdzie udało się odgadnąć treść ocenzurowanych fragmentów, zastosowano zapis kursywą i w nawiasie. Kiedy było to niemożliwe, umieszczono adnotację w przypisie.

⁵⁸ W oryginale *āberu* – „honor”, „cześć”, „twarz”.

⁵⁹ W oryginale *zenā-ye mohsene* – relacje seksualne z zamężnymi kobietami. Jest to rodzaj *ziny* (ar. *zinā*, pers. *zenā*), który to termin obejmuje wszelkie niedozwolone w świetle prawa muzułmańskiego formy aktywności seksualnej.

⁶⁰ Neszāti Chān, Neszāti-je Hezār Dżaribi (1785/86–1845/46) – poeta kadżarski pochodzenia chłopskiego, którego *Dywan* był jedną z pierwszych drukowanych książek w Iranie (litografia).

⁶¹ Ostatni półwers został w całości ocenzurowany w druku.

Lecz podczas gdy nieszczęsna kobieta od rana do wieczora nie ustaje w staraniach, aby mężczyzna był wypoczęty i nie miał złego humoru po powrocie do domu, ten człowiek bez honoru od rana zabawia się poza domem w objęciach pijanych chłopców⁶². Co więcej, kolację też je na zewnątrz. Wyjada ją z (*dupy*) chłopca, który, odurzony alkoholem, też zapewne plugawi pana. O piątej, szóstej [rano] pan przychodzi w tym całym brudzie do *andarunu*⁶³, kiedy nieszczęsna pani już śpi. Idzie do łóżka pani, żeby mieć pretekst, by następnego dnia wyjść do łaźni. Łóżko wypełniają fetor araku z jego ust i smród (*dupy*) chłopca. Wyciągnijcie z tego naukę, wy, którzy macie oczy⁶⁴. Gorszy ten fetor od zapachu wosku, którego używają kobiety, czy też nie?⁶⁵ Następnego dnia rano, przykładowo, dociera do uszu pani, że poprzedniej nocy pan był w towarzystwie pięknilicego chłopca. [Lecz oczywiście] to źle, jeśli [żona] się na to poskarży! Skoro uzalanie się jest złe, to dlaczego wylałeś całą książkę żali na swoją żonę?⁶⁶ Przyganiał kocioł garnkowi, a przecież [jednak] złe jest uzalanie się przez mężczyzn i przez kobiety.

„Rozprawiasz o mnie, a milczysz o sobie”⁶⁷. Powiedziałeś, że „drewno jest do palenia, a nie do odkładania” i moje uszy są otwarte na twą naukę⁶⁸. Ale [czy chcesz wiedzieć,] dlaczego kobieta hańbi swoje pieniądze i wydaje je na czary?

Wzdycham żałośnie przez niewierne serce!

Na cóż mi lamentować nad innymi, kiedy pali mnie własny ból?⁶⁹

To kłamliwe postęпки mężczyzny popychają kobietę ku tragedii, to jej własny mąż otwiera przed nią bramę nędzy. Zatem: nieszczęsna kobieta budzi się i zmówiwszy modlitwę, albo i nie, już myśli o obiedzie dla męża lub [wydaje polece-

⁶² Woryginalne *pesarān-e szangul*. Wyraz *szangul* ma aż trzy znaczenia: 1) „radosny”, „figlarny”; 2) „pijany”, „upojony”, „podchmielony”; 3) „piękny”, „nadobny”. Jak się wydaje, wszystkie trzy są tutaj równie istotne: przenikając się, mają dać obraz przystojnych młodzieńców, pijących alkohol i współżyjących z mężczyznami. O męskiej homoseksualności i homoerotyzmie w przednowoczesnym Iranie zob. m.in.: A. Najmabadi, *Women with Mustaches and Men without Beards: Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity*, Berkeley 2005.

⁶³ *Andarun* – wewnętrzna część domu, niedostępna dla gości z zewnątrz, w której przebywały kobiety; harem.

⁶⁴ W tekście po arabsku.

⁶⁵ Ironiczne nawiązanie do *Wychowania kobiet: Ādāb-e ta`dīb al-redzāl...*, op. cit., s. 42; *The Education of Women...*, op. cit., s. 31.

⁶⁶ Aluzja do *Ehteszāma al-Doule*.

⁶⁷ Cytat z: *Farhād-o Szirin*. Zob. *Diwān-e kām-e Wahsi Bāfqi*, op. cit., s. 576.

⁶⁸ Nawiązanie do *Wychowania kobiet: Ādāb-e ta`dīb al-redzāl...*, op. cit., s. 24–25, 29; *The Education of Women...*, op. cit., s. 6–7, 12. W angielskim tłumaczeniu oryginalne *czub barāje suchtan ast, na be dżehat-e anduchtan*, tutaj oddane dosłownie, przetłumaczono jako „drewno jest do palenia, a nie do pozyskiwania miłości” (‘wood is for burning, not for gaining love’; zob. *The Education of Women...*, op. cit., s. 7). Jest to najwyraźniej nawiązanie do praktyk magicznych z użyciem drewna, mających na celu rozkochanie w sobie mężczyzny.

⁶⁹ Cytat z: *Anwār-e sohejli* Hosejna Wā`eza Kāszefiego (1436–1504). *Anwār-e sohejli* to przeróbka *Kalili i Dimny*, średnioperskiego zbioru opowieści moralizatorskich, przetłumaczonego na arabski, a z arabskiego na nowopierski. *Kalila i Dimna* wywodzi się z indyjskiego zbioru bajek zwierzęcych *Pañcātāntra*. Zob. *The Anwāri Soheily of Hussein Vāez Kāshefy*, Calcutta 1805, brak paginacji [tekst perski].

nią]: „Służko, posprzątaj dom i ugotuj”. Wieczorem kolacja, w ciągu dnia obiad, jedno dziecko, drugie dziecko, to trzeba umyć, a tamtemu uszyć ubranie – [i tak] do wieczora, kiedy to *chān*, *āqā*, *beg* albo *begzāde*⁷⁰ przekroczy drzwi [domu], by ze zmarszczonymi brwiami i wargą obwisłą bardziej niż w czarnej niewolnicy, żując wąż, rozwalić się jak świnia. Pani również siada – umalowana, trzepocząca rzęsami i zalotna. Widząc, że pan nic nie mówi, zastanawia się dlaczego. [Trzeba wiedzieć, że] każdy mężczyzna ma swojego wiernego sługę. Ów sługa przynosi nowinę: „Panie, czy słyszałeś o przybyciu pewnej kobiety z Kermanszahu? Jasność jej lica świtowi przydała blasku, a przez jej kręcone loki nocny handlarz piżmem znalazł się w potrzasku⁷¹. Jako rzecze poeta:

Poruszył się cyprys wysoki i wszyscy wlepili weń wzrok.
Zadrżał koniuszek loku i ogarnęło ich roztargnienie.
Jeśli pewnej nocy trafi do mej dłoni choć jeden z jej włosów,
wydostanę tysiące Józefów ze studni jej podbródka⁷².

Cóż mam rzec, mój panie? Jest to kobieta smukła niczym cyprys i o niezwykłej piękności: włosach jak ambra, anielskiej naturze”. Słyszając to, pan traci głowę. Biedna pani, która o niczym nie ma pojęcia, widząc pana tak ponurego, pyta: „Gdzie pan był? Kto był u pana?”. Długo gryzie się w język, nim zada mu te pytania. Naraz pan wydaje z siebie ryk niczym osioł, wybałusza oczy i mówi: „Czy co noc mam pani przedstawiać na piśmie, gdzie byłem? Co cię to obchodzi? Co to za pytania?”. Żona milknie i każe przynieść fajkę wodną. Banafsze *bādži*⁷³ przynosi fajkę. Pałą, ale pan wciąż nic nie mówi. Pani przypominają się miłe chwile [spędzone razem] i recytuje te wersy:

O panie, wspomóżycielu, skąd to poruszenie?
O władco, z jakiej przyczyny niepokój?

[Od siebie zaś dodaje:] „Och, co się z panem dzieje?” [Ten aż] gotuje się od tego pytania, krzyczy na dźwięk wiersza. Jest wściekły. Żona w milczeniu wstaje i przynosi kawę oraz tacę z bakaliami, po czym stawia ją na ziemi. Krótko mówiąc, żeby nie przynudzać: ilekolwiek składałaby podarków, nie jest jej dany

⁷⁰ Męskie tytuły szlacheckie i grzecznościowe stosowane dawniej w Iranie. *Beg* i *begzāde* to „bej” i „syn beja”, z kolei *chān* i *āqā* to formy grzecznościowe zbliżone do polskiego „pan”. W tekście tłumaczę *āqā* jako „pan”, a *chānom* (żeńska forma od *chān*) jako „pani”. We współczesnym Iranie są to zwroty powszechnie używane w codziennej komunikacji.

⁷¹ Aluzja do kruczoczarnych włosów, czarniejszych niż piżmo i noc. Jest to trawestacja fragmentu *Kalili i Dimny*. Zob. Nasrallāh Monszi (Nezām al-Din Abu'l-Ma'ālī), *Kalile wa Demne*, [b.m.] 1344 (1965/1966), s. 226–227.

⁷² Cytowany fragment zawiera szereg toposów typowych dla perskiej poezji klasycznej. Cyprys symbolizuje smukłą sylwetkę, lok – piękno, powab i czar. W tradycji muzułmańskiej starotestamentowy patriarcha Józef – którego bezskutecznie starała się uwieść żona Putyfara (Potifara), w islamie znana jako Zulejka – uważany jest za uosobienie doskonałej, nieosiągalnej urody. „Studnia podbródka” oznacza dołek w podbródku, uznawany za niezwykle piękny (podobnie jak pieprzyk na twarzy, również bardzo częsty motyw poetycki). Ponadto wiersz nawiązuje do znanej w judaizmie, chrześcijaństwie i islamie przypowieści o Józefie wrzuconym do studni przez swoich braci, a następnie uratowanym z rąk madianickich kupców.

⁷³ Banafsze – imię żeńskie (dosł. „fiołek”). *Bādži* (z tur. „siostra”) – dawniej używane w odniesieniu do służących lub nieznanomych kobiet.

zaszczyt otrzymania odpowiedzi. Jakkolwiek byłaby miła i delikatna, nic się nie dzieje. Kobieta wychodzi z siebie, ale przecież nie może być niegrzeczna wobec pana. [Za to] z pewnością znajdzie pretekst, żeby uderzyć dziecko. [Tymczasem] pan, który już był wzburzony, denerwuje się jeszcze bardziej, wstaje i, wściekły, kieruje się na zewnątrz. Nieszczęsna kobieta, ilekolwiek by się zastanawiała, nie ma sobie nic do zarzucenia, nie zrobiła [przecież] nic złego. „Dlaczego więc się tak zachował? To z pewnością wina czarów! Przecież nie oszalał. Na pewno taka a taka *bādzi* rzuciła na niego urok”. Płaci zatem za zdjęcie uroku, nie wiedząc, że to cholerny sługa tak wychwalał Koukab Szāter [tylko po to,] żeby dostać [od pana nowy] kaftan. [Tymczasem] z roztargnionym panem jest jak w tym gazalu:

Tylko powiedzieli mi o twojej urodzie, a oko wypełniło się krwią.
Nie wiem więc, co z tym, który ujrzał twoją twarz!

Woła służącego, daje mu pieniądze i mówi: „Idź i przyprowadź tu tę niewia-
stę”. Służący odpowiada: „Boję się, że pani usłyszysz i urządzi mi piekło”. [Pan na
to] powiada: „Obraziłem się [na panią] i jeśli kilka dni spędzę poza domem, nie
zorientuje się. [Kobietę] zabierzemy do tylnego pokoju”. Łapówką i pochlebstwa-
mi przekonuje służącego, który idzie po niewia-
stę. Pan w oczekiwaniu recytuje:

Niechaj zaloty ożywią twój umysł,
niech piękności o kibiciach cyprysowych spryskają cię nektarem.
Oddałem skarby tego świata za jedną chwilę bycia z tobą.
Nie tylko tego świata, ale obu światów!
Już dawno wyszła na jaw moja tajemnica,
po cóż więc grać na bębnie w ukryciu, pod dywanem?

W każdym razie: [służący] przyprowadza kobietę, a [pan], w swoim mniema-
niu, świetnie się z nią bawi. [Jednak] ta kobieta miała tysiąc chorób i pan łapie
trypra. Przez dzień, dwa leczy się w *birunie*⁷⁴, aż do uszu pani dociera wiadomość,
że pan jest chory. Kobiecie robi się słabo i, chcąc nie chcąc, każe wszystkim
opuścić *birun*. Sama przychodzi do *birunu* i jak tylko pada na nią wzrok pana, ten
zasypuje ją słodkimi słówkami: „O, kochana pani! Wybacz, obraziłem się na cie-
bie i się [od tego] rozchorowałem! Och, och, zupełnie nie wiem, czemu tak postą-
piłem, sam jestem zdumiony!”. Nieszczęsna żona szczerze mu wierzy i mówi [do
siebie]: „Ewidentnie rzucono nań urok, [dobrze, że] udało się go zdjąć!”. Zabiera
pana do *andarunu*: medyk, lekarstwa, nocą nie śpi, w dzień rozpacza – i tak do
czasu, aż pan wyzdrowieje. A ten, jak tylko dojdzie do siebie, już myśli o innej.
Co mam powiedzieć o mężczyznach bez honoru? Och, wstyd mi napisać o nich
całą prawdę! Oni sami wiedzą, że postępują nawet sto razy gorzej, i tyle.

Choć wyzbyłam się mych manier, one dla mnie nic nie znaczą.
Nie masz z kim mówić tej nocy, serce samotne, pijane!
Więc niech moje pióro znajdzie mądre rozwiązanie
I niechaj zamilknie ma mowa.

Jak Boga kocham, większość mężczyzn nie potrafi postępować z kobietami.
Kupują mnie za nic, a przecież nie można mieć lepszej ode mnie. Tak sobie cenią

⁷⁴ *Birun* – zewnętrzna część domu, przeznaczona dla mężczyzn i gości.

zwierzynę, którą upolowali bez sideł. Na Boga, już nie wiem, do kogo mówię ani co mówię!

Skoro to twoje ucho słyszy moją skargę,
nie wysłucha jej, choćbym krzyczała⁷⁵.

Te czyny biorą się z bezczynności, ten wstyd pochodzi z bezwstydu. Co mam począć? Niech Bóg ich wszystkich błogosławi⁷⁶, wielkich i maluczkich pod nieboskłonem! Kazano rozdzielić łóżka: no brawo, doprawdy świetnie powiedziane!⁷⁷ Nie mam wątpliwości, że oczywiście wzięto pod uwagę wygodę obu stron: [bo co, gdy] jedno śpi, a drugie nie, [albo] jedno jest pijane, a drugie trzeźwe? Lecz medycy⁷⁸ oświadczyli w tym względzie, że żona musi spać z mężem w jednym łóżku, tak aby w trakcie snu ręka mężczyzny natrafiła na miękkie ciało kobiety albo by jego stopa dotknęła jej uda. Jak powiedział poeta:

(?)

Ale to ja trzymam w garści jej włosy niczym kotwicę⁷⁹.

Mężczyznę przez to [przypadkowe dotykanie żony] nachodzi ochota. Jeśli łóżka będą osobno, nie przyjdzie mu to do głowy nawet raz na miesiąc, ani jednej nocy w tygodniu. [W rezultacie] mężczyzna powoli straci męskość. Nie do mnie należy kierować zarzuty w tej kwestii, [ja tylko] przytoczyłam opinie medyków⁸⁰. Cóż, [tym razem] zrzekłyśmy się własnego autorytetu. Z drugiej strony, zaletą osobnego łóżka jest to, że jeśli mężczyzna zechce pójść do kuchni za *dāje*⁸¹ albo *dade*⁸², to pani o niczym się nie dowie. No, no! Jakże przyjemny jest zapach czarnej niewolnicy! Gdzie przy nim aromat perfum?⁸³ Czym wobec niego woń róż? Wstawanie o północy, by pójść z czarną *dade*, ma w sobie tyle uroku, że nie sposób go wyrazić w mowie ani w piśmie!

Zdaje się tej nędzniczce⁸⁴, że kiedy żona przybywa do domu męża, to uznaje rodziców za przyjaciół, rodzeństwo ma za druhów, resztę rodu traktuje jak znajomych, ale co do męża – pana [jej] piersi i światła [jej] oczu – jest tak ogarnięta uczuciem do niego, że przerasta ono [miłość do] matki i ojca, przerasta wręcz oba światy. Dla siebie samej dojrzała, a serce mu w służbie oddała. I choć „wszystko,

⁷⁵ Cytat z wiersza Jaghmā Džandaqiego (1781–1859). Zob. J. Džandaqi, *Madżmu'e-je āsār*, [Tehrān] 1367 (1988/1989), t. 1, s. 112.

⁷⁶ W tekście po arabsku.

⁷⁷ Nawiązanie do *Wychowania kobiet: Ādāb-e ta'dib al-redžāl...*, op. cit., s. 50; *The Education of Women...*, op. cit., s. 41–42.

⁷⁸ W oryginalne *hokamā* (w l. poj. *hakim*) – „medycy” lub „mędrcey”.

⁷⁹ Z uwagi na ingerencję cenzury znaczenie pierwszego półwersu jest niejasne.

⁸⁰ Co ciekawe, Ehteszām al-Doule również powołuje się na mędrców i lekarzy, aby podeprzeć przeciwny argument. Zob. *Ādāb-e ta'dib al-redžāl...*, op. cit., s. 50; *The Education of Women...*, op. cit., s. 42.

⁸¹ Mamka.

⁸² Zniewolona służąca lub niewolnica zajmująca się wychowaniem dzieci; niania.

⁸³ Nawiązanie do *Wychowania kobiet: Ādāb-e ta'dib al-redžāl...*, op. cit., s. 43; *The Education of Women...*, op. cit., s. 32.

⁸⁴ *In kamine* (dosł. „ta najmniejsza”) – zwyczajowy zwrot używany przez piszące kobiety w epoce kadżarskiej. Ten *de facto* zaimek pierwszej osoby liczby pojedynczej, stosowany w celu autodeprecjacji, tutaj ma ewidentnie ironiczny wydźwięk.

co jest na niej [ziemi], przeminie, a pozostanie oblicze twego Pana”⁸⁵, to jednak, jakkolwiek dobrze by się [żony] prowadziły, nie podobają się mężowi, bo nie ma między nimi⁸⁶ pożądania. Tak że nawet jeśli [żona] by się trudziła przez parę lat w domu męża, [w końcu i tak usłyszysz:] „Odejdź, zestarzałaś się, już dość. Do kiedy chcesz mieć męża?”. [Żona na to:] „Spędziłam w twoim domu młodość, oddałam ci cały swój majątek i urodę. Zestarzałam się? A ciebie się starość nie ima?” Cóż mam powiedzieć, skoro to, co mówię, uznają za niegodne rozmowy? Cóż mam napisać, skoro cokolwiek bym napisała, nie zechcą wyciągnąć nauki? Większości mężczyzn nie podoba się to, co prawowite i dozwolone, a szatan podszeptuje im to, co bezprawne i zakazane.

Z miłości wypełnia się światłem ogień,
z miłości czart przemienia się w hurysę⁸⁷.

Jeśli jest [między ludźmi] odrobina miłości, apetyty się dostrajają, różnice znikają, a wszystko, co sobie mówią, jest na miejscu, choćby było nieprzyzwoite. Rzecz w tym, że nie ma [już] pożądania, a miłość została unicestwiona.

Mówiąc w skrócie: był wśród wysoko urodzonych mężów książę Dżalāl al-Din Mirzā, syn zmarłego Mo’ajjeda al-Doule⁸⁸. Miał on [za żonę] córkę księcia Dżahāngira Mirzy⁸⁹, która słynęła na świat cały [ze swojej urody]. Doprawdy niewiele się rodzi tak pięknych jak ona. Mieszkali oni w Hamadanie. Przez większość czasu Dżalāl al-Din Mirzā przyprawdzał do *birunu* pewną przekłętą kobietę z Hamadanu o dłoniach śmierzdzących octem i splekanych stopach. Jak mawiają:

Nie mów „Hamadan”, a „smętna ruina”.
Ni kobieta, ni mężczyzna człowieka tam nie przypomina.

Potem szedł do *andarunu* i mówił: „Pani, przyjdź do *birunu*, nie ma tam nikogo”. Wychodził przodem, a nieszczęsna pani wstawiała i szła [za nim], [po czym] wchodziła do pokoju, by ujrzeć tę kobietę ze swoim mężem. Wracała [do siebie] i tak to się powtarzało. [W końcu] sprawa wyszła na jaw. Ludzie się [o wszystkim] dowiedzieli i pytali księcia: „Przecież twoja żona ma jasne oblicze i piękny charakter, co czynisz?”. Ten zaś odpowiadał: „Tak, jej twarz jest księżycowa, lecz przy licu twym się chowa. Tak, jej kibić cyprysowa, lecz przy talii twej się chowa. Ponieważ pani jest bardzo piękna, boję się, że popadnie w próżność. Robię tak, aby nie pyszniła się swoją urodą”. Ostatecznie jego żona dostała od tej zgryzoty przewlekłej gorączki i umarła.

⁸⁵ *Koran* 55:26–27.

⁸⁶ Tj. między mężem i żoną.

⁸⁷ Cytat z jednego z wariantów *Masnawi-je ma’ nawi* Rumiego. Zob. Rumi, *Masnawi-je ma’ nawi*, red. H. Lāhuti, t. 1, Leiden 2019, s. 347 (przypis).

⁸⁸ Prawdopodobnie chodzi o Tahmāsa Mirzē Mo’ajjeda al-Doule (1805/1806–1879/1880), gubernatora Kermanszahu, i jego syna Dżalāl al-Dina Mirzē Mohtaszema al-Doule, gubernatora Nahawandu (miasto w pobliżu Hamadanu). Zob. M. Eskandari-Qajar, *Shajarehnaameh Project: Dowlatshahi-Qajar (Kadjar)*, <http://www.qajarpages.org/dowlatshahi.html> (dostęp: 1.04.2021).

⁸⁹ Być może chodzi o brata Mo’ajjeda al-Doule i stryja Mohtaszema al-Doule, który nosił imię Dżahāngir Mirza. Niestety, jak się zdaje, nie są znane imiona jego dzieci. Zob. *ibid.*

Tamta kobieta była piękna, lecz biada tej, która jest brzydka! A przecież kobieta, jakkolwiek mężczyzna byłby szkaradny, dopóki nożyce wieczności nie przetną nici [jej] żywota, a szyja nie uwolni się z niewolniczej obręczy, za swojego druha chce mieć tego, kto jest jego druhem, do swoich przyjaciół chce zaliczać tych, co pragną dobra jej męża.

Ten, kto nie jest jego niewolnikiem, z piętnem wypalonym na twarzy, choćby był moim ojcem, jest dla mnie obcy, jest wrogiem⁹⁰.

Lecz niech będzie przeklęty przez Boga zły mężczyzna! Nauczyli się, że Prorok wyjawiał siedemdziesiąt jeden sekretów. Zgadza się, Prorok [je] wyjawiał. [Do] kiedy [więc] mam czekać [aż wsłuchasz się w] słowa Proroka? Wszak Prorok powiedział między innymi o tym, jak postępować z żoną, czemu zatem tak nie postępujesz? Jedną rzecz pojąłeś, a sto pominąłeś⁹¹.

W każdym razie: [powiadają, że] nie było bardziej zakochanych od Chosrowa i Szirin⁹². Od tego czasu minęło kilka tysięcy lat, opisuje ich historia, [a ich miłość] stała się przysłowiowa. [Jednak] mimo miłości Szirin⁹³ [Chosrow] łamał post dla Marjam⁹⁴ i spółkował z Szekar⁹⁵. Ostatecznie Szirin wyzionęła ducha⁹⁶. „Spójrz, jaka wielka różnica w sposobie”⁹⁷.

Chodź, mężczyzno, jeśliś naszym przyjacielem,
naucz się od kobiet prawdziwej miłości!

Oczywiście, żona powinna być posłuszna mężowi, jednak nie z każdego męża mąż. Nie każdy, kto założy czapkę na głowę, jest mężczyzną, i nie każda, która włoży czador, staje się kobietą. Nie każda kobieta z dwoma *gazami*⁹⁸ chusty na włosach to szacowna gospodyni i nie każdej głowie nakrytej czapką należy

⁹⁰ Fragment gazułu nr 465 Dżalāl al-Dina Rumiego, zwanego Moulānā (1207–1273). Zob. Rumi, *Kollijāt-e Diwān-e Szams*, red. B. Foruzānfar, Tehrān 1374 (1995/1996), s. 213.

⁹¹ W tekście po arabsku.

⁹² Chosrow i Szirin – półlegendarna para nieszczęśliwych zakochanych, wzorowana na postaciach historycznych: królu sasanidzkim Chosrowie Parwizie (pan. 590–628) i jego chrześcijańskiej żonie Szirin (?–628). Najbardziej znana wersja opowieści o Chosrowie i Szirin wyszła spod pióra Nezāmiego z Gandzy (1141–1209). W innym wariacie eposu imię głównego męskiego bohatera to Farhād (zob. przypis 31), choć postać o takim imieniu pojawia się też w wersji, w której to Chosrow jest ukochanym Szirin.

⁹³ W oryginale gra słów: *‘esq-e szirin* to „miłość Szirin”, ale też „słodka miłość”. Imię Szirin oznacza bowiem „słodka”.

⁹⁴ Marjam – córka cesarza bizantyjskiego, którą – na drodze licznych perypetii – poślubia Chosrow i z którą ma syna, Sziroje. Ostatecznie Sziroje również zakochuje się w Szirin i zabija ojca, a Szirin popelnia samobójstwo, aby uniknąć ślubu z synem Chosrowa.

⁹⁵ Szekar (dosł. „cukier”) – bohaterka eposu, z którą Chosrow romansuje w Isfahanie, w drodze do Szirin.

⁹⁶ W oryginale gra słów: „Szirin wyzionęła słodkiego ducha” [*Szirin džān-e szirin dād*].

⁹⁷ Fragment gazułu nr 2 Hāfeza (1315–1390). Zob. *Diwān-e Hāfez*, red. P. Nātel Chānlari, Tehrān 1362 (1983/1984), s. 20. Jak się wydaje, autorka czyni tutaj ironiczną aluzję do opisanego wyżej przypadku księcia Dżalāl al-Dina, zdradzającego piękną żonę z kobietą z Hamadanu.

⁹⁸ Dawna jednostka miary wynosząca 104 cm. Inaczej *zar*’. Zob. H. Anwari, op. cit., hasło: *gaz*.

się kaftan⁹⁹. Powiadasz, że wśród tysiąca kobiet znajdzie się jedna porządna – szkoda tylko, że na tysiąc mężczyzn nawet jednego porządnego nie uświadczysz.

Bracie! Kochającemu trzeba bólu – gdzie więc ból?
 Ciężarowi miłości trzeba mężczyzny – gdzie więc mężczyzna?
 Skoro tyłu jest mężczyzn po kątach ruin...¹⁰⁰
 Mówią, że tyłu tam mężczyzn – gdzie więc mężczyzna?

Nie każdy, kto weźmie laskę do ręki, staje się Mojżeszem i nie każda góra jest górą Synaj. Nie każdy oddech jest [powołującym do życia] oddechem Jezusa¹⁰¹ i nie każda klatka to klatka Simorgha¹⁰². Nie każda czarna rzecz kadzidłem i nie każdy pieśniarz Dawidem. Powiedziałeś, że czasowa żona [*zan-e sighe*¹⁰³] jest dobra [dla mężczyzny] – no, doprawdy słusznie powiedziane!¹⁰⁴ Mężczyzna nie rzuca się sam w otchłań smutku i rozpaczy: szlachetnej żonie przyprowadza *sighe*, która jest i osłem, i (*kurwą*), bo, jak powiedziałeś, *sighe* położy się wszędzie, gdzie jej każesz¹⁰⁵. Tak jest: w toalecie, w korytarzu – ona nie ma żadnych oporów. Lecz pani¹⁰⁶, nawet jeśli nie dba o twój honor, to oczywiście sama zna swoją wartość i nie położy się na środku korytarza ani w hallu. Powie: „Nie daj Boże, służąca albo służący mnie zobaczy, jak tutaj leże!” Jednak taka *sighe*, która pochodzi z Czāl-e Silābi¹⁰⁷ albo jest córką człowieczka z Dulāb¹⁰⁸, nie szanuje się i nie ma oporów. Dajcie ją temu służącemu, przecież zna go lepiej niż ciebie. Ciągnie swój do swego¹⁰⁹. Ona nie jest z twojej gliny¹¹⁰, jest z gliny tego służą-

⁹⁹ Przysłowie perskie.

¹⁰⁰ Ruiny [*charābāt*] – miejsce na odludziu, w którym spotykają się sufiowie, by odurzać się winem. Powracający motyw w perskiej poezji klasycznej.

¹⁰¹ Według *Koranu* Jezus powoływał do życia ptaki, dmuchając w wykonane z gliny figurki (zob. *Koran* 3:49).

¹⁰² Simorgh (w tekście określony synonimicznym mianem ‘Anqā) – mityczny ptak w tradycji perskiej.

¹⁰³ Islam szyicki uznaje małżeństwa czasowe, których długość określana jest w kontrakcie ślubnym.

¹⁰⁴ Nawiązanie do *Wychowania kobiet: Ādāb-e ta’ dīb al-redzāl*, op. cit., s. 51; *The Education of Women...*, op. cit., s. 44.

¹⁰⁵ Ibid. Warto zwrócić uwagę na społeczny aspekt omawianego zjawiska. Zarówno tutaj, jak i w *Wychowaniu kobiet* przedstawia się sytuację, w której wysoko urodzony mężczyzna, ożeniony z kobietą z tej samej klasy, wchodzi w czasowy konkubinaty z kobietą z klasy ludowej. O takim przypadku pisze też Bibi Chānom Astarābādi w autobiograficznej części *Wad mężczyzn*, opisując kryzys małżeński po poślubieniu przez jej męża, Musę Chāna Wazirowa, służącej Bānu (zob. Bibi Chānom Astarābādi, op. cit., s. 88–94; *The Education of Women...*, op. cit., s. 117–126). Ehteszām al-Doule stwierdza przy tym, że stałą żoną jest „szlachetna kuzynka” [dosł. „córka stryja, córka wuja lub córka ciotki?”], czym poświadcza rozpowszechniony wśród kadżarskiej arystokracji zwyczaj zawierania małżeństw między kuzynostwem. Zob. *Ādāb-e ta’ dīb al-redzāl*, op. cit., s. 52.

¹⁰⁶ Chodzi tutaj o pierwszą, stałą żonę.

¹⁰⁷ Dzielnica biedy w dawnym Teheranie.

¹⁰⁸ Wieś na wschód od Teheranu, obecnie w granicach miasta. W oryginale *mardike-je dulābi*, „człowieczek z Dulāb”, rymuje się z Czāl-e Silābi.

¹⁰⁹ W tekście po arabsku.

¹¹⁰ W oryginale *dżens* (nawiązanie do wcześniejszego cytatu, w którym pada arabski odpowiednik *dżins*) – „rodzaj”; „gatunek”; „towar”; „płóć”.

cego. Dobro nie chce się stykać ze złem, a człowiek szlachetny ucieka przed spotkaniem z nikczemnikiem:

Nie dogada się nigdy kamień z dzbanem,
nie zaśpiewa współgłosem słowik z sową.

Na Boga, takiej bardziej spodoba się byle robotnik niż pan podobny tobie! Tak samo jest z chłopcem: przecież on jest sto razy nikczemniejszy od (*kurwy*) i nigdy nie odczuje wobec ciebie tysięcznej części pociągu, który ma do swojego kompana – oprycha z bazaru¹¹¹. Mężczyźni o dobrym guście i ludzie doświadczeni przeżyli to na własnej skórze:

Och, biada pięknemu druhowi, biada!
Szukajcie dla siebie odpowiednich towarzyszy, o wielcy!¹¹²

Nieszczęsna kobieta! Dostrzega w mężczyźnie tysiąc słabości i musi to wszystko znosić i się nie odzywać. Tak, tak: gdzie kropla wody, tam jesteśmy parą, a tam, gdzie ziarno, my jesteśmy słońcem. Jesteśmy śniadaniem każdego poranka i rozwiązaniem każdego problemu. Każdego domu jesteśmy podstawą i dla każdego kaca ratunkiem. Każdemu słowu jesteśmy mową, każdej umowie – spełnionym warunkiem. Nie bawimy się cały czas w brudne gierki jak mężczyźni i nie powierzamy sobie nawzajem sekretów. Można uciec przed życiem, ale przed nimi nie ma ucieczki. Mimo to współcześni mężczyźni [właśnie] nas uznają za bezbożnice. Inni nazywają nas wariatkami. [Z kolei] w opinii ogółu cechują nas słabość i niemoc. Doprawdy zadziwiające, że pozbawiona cnót i z tymi wszystkimi wadami jestem obiektem sympatii przyjaciół, a zazdrości wrogów! Niech mówią co chcą, my przebaczymy naszym wrogom. Nie tylko przyjaciele, podobni różom, są nam drodzy, ale nawet wrogowie, którzy są niczym kolce. Jeśli masz jedną zaletę, a siedemdziesiąt wad, to przyjaciel dostrzeże tylko tę jedną zaletę. Rzecz w tym, że mężczyźni nie są [naszymi] przyjaciółmi i dostrzegają wyłącznie [nasze] wady. Są jak wilk w owczej skórze. Tymczasem kobieta, jeśli się nawet czasem czegoś dopuści, to nie ze złej woli, a ze wstydu i dumy.

Jeśli twoje serce jest szczerze w kochaniu,
wiesz, że miłosne umizgi nie przystają zakochanemu.

Mężczyzna w swojej męskości powinien wybaczać i, kierując się dobrocią oraz łagodnością, wytłumaczyć jej: „Zachowałaś się nieładnie, nie rób tak więcej”. [Wówczas ona] naturalnie przestanie tak robić. Jednak jeśli [mężczyzna] przemówi do niej w sposób agresywny i pełen goryczy albo zbije ją kijem po głowie i rękach, [to ona] oczywiście postąpi jeszcze gorzej z uporu i z przekory. Kiedy ktoś straci cierpliwość, wiele można zdziałać słodkimi słówkami, a humorów i grymasów nie zakończą waśnie i spory.

Gdybyś był surowy i twardego serca,
to oni odeszliby od ciebie¹¹³.

¹¹¹ Wydaje się, że autorka nawiązuje tu do prostytutkiujących się młodzieńców.

¹¹² Zmodyfikowany cytat z *Masnawi-je ma'nawi* Rumiego. Zob. Rumi, *Masnawi...* (Sobhāni), op. cit., s. 918.

¹¹³ *Koran* 3:159.

Pan wszelkiego stworzenia, który zawiera w sobie ogół cnót, przekazał te szlachetne słowa, że jeśli będziesz złej natury i bezzwzględny, to „towarzysze niby gwiazdy”¹¹⁴, których masz teraz wokół siebie, rozproszą się niczym [gwiazdy] Wielkiego Wozu. Źródło i ojciec religii, Abraham, pokój niech będzie naszemu prorokowi i jego rodowi oraz jemu, też posiadał tę cnotę: „Zaprawdę Abraham był współczującym, wspaniałomyślnym”¹¹⁵.

Podstawą mądrości niechaj będzie cierpliwość,
a głupiec niech będzie na zawsze potępiony¹¹⁶.

Krótko mówiąc: w przebaczeniu jest przyjemność, której nie ma w zemście.

Skoro Bóg obdarzył mocą grzesznika,
przebac mu, a stanie się twoim niewolnikiem.
Nikczemnik jest ofiarą swych czynów,
lecz woń przebaczenia przywraca go do życia.
Gdy przyjmie łaskę przebaczenia,
rozbłyśnie niczym słońce i Jupiter.

Uważają kobiety za głupie i niedoskonałe, a ileż w nich wytrzymałości i cierpliwości! Widzą was z obcymi kobietami, wiedzą, że się obejmujecie z chłopcami bez brody, wszystko znoszą – [a nawet] jeśli trochę się zezłoszczą, to szybko im przechodzi. Lecz Boże uchowaj przed wami, mężczyznami! Trzeba się [z wami] tysiąc dni wyklócać o jedną błahostkę. „Poza poddaniem się nie ma innej drogi, jesteś jak lew krwiożerczy, srogi”¹¹⁷. [Kobiety] nie mogą dać wam rozwodu, nie mogą wam odebrać wikt i opierunku, nie mogą wybrać innego zamiast was – a wy możecie to wszystko robić, i robicie. Pozwól nieszczęsnej kobiecie się wygadać i pomachać rękami – to ona się zmęczy, nie ty. Nieszczęsna kobieta znosi to wszystko, a wy nie jesteście w stanie wysłuchać dwóch słów, które ma do powiedzenia? Znana jest opowieść o ‘Alim Czepialskim¹¹⁸, na pewno ją słyszeliście i nie ma potrzeby [jej tutaj] powtarzać: „Dlaczego nie posprzątałaś domu?”; „Dlaczego nie ubiłaś (*pierdów*) w moździerz?”; „Dlaczego nie przeszukałaś [?] mi wąsów?”. Ciągłe czepiacie się nieszczęsnej kobiety. [Ale] to wy wychodzicie z domu [pod byle pretekstem] i to wasze są te wszystkie wady i przewiny – jak okiem sięgnąć i po wsze czasy. Poganin wszystko sobie wytłumaczy zgodnie ze swoją wiarą. Jak powiada *Masnawi*:

Powiedział: jestem czystym lustrem.

Turek i Hindus zobaczą we mnie to, co jest¹¹⁹.

¹¹⁴ W tekście po arabsku. Początkowe słowa hadisu: „Moi towarzysze są niczym gwiazdy: idąc w ślad za nimi, dotrzesz do celu”.

¹¹⁵ *Koran* 9:114.

¹¹⁶ Cytat z *Szāhnāme* (*Księgi królewskiej*), narodowego eposu Irańczyków autorstwa Ferdousiego (940–1019 lub 1025). Zob. *Szāhnāme-je Ferdousi*, red. M. Qarib, Tehrān 1386 (2007/2008), t. 2, s. 1257.

¹¹⁷ Niedokładny cytat z *Masnawi* Rumiego. Zob. Rumi, *Masnawi...* (Sobhāni), op. cit., s. 831.

¹¹⁸ ‘Ali Bahāne-gir (dosł. „‘Ali Czepialski” lub „‘Ali Wybrednicki”) – potoczne określenie człowieka uskarżającego się na wszystkich i wszystko.

¹¹⁹ Rumi, *Masnawi...* (Sobhāni), op. cit., s. 98.

O, mędrze! Przemoc jest niewłaściwa, a samochwalstwo nie przystoi ludziom rozumnym.

Plądrujesz swój własny łup,
igrasz jak wróbel z sokołem.

Niektórzy mężczyźni, pomimo całego [swojego] bogactwa, są skąpi. Właśnie z tego względu powiedziano [kobietom]: bierzcie jedzenie dwoma palcami¹²⁰. A przecież jest *hadis*, [który mówi:] podnoście kęś [do ust] po męsku, jedzcie obok siebie, siadajcie, opierając kolana na ziemi. Nigdzie nie powiedziano: bierzcie jedzenie dwoma palcami. To jak w opowieści o dziecku, zmii i misce kefiru: ja paluszkami, ty chaps, chaps. Po to każesz kobiecie brać jedzenie w dwa palce, żebyś sam mógł wszystko zjeść. Bierze się to ze skąpstwa. Och, czemu zatem zalewasz jagnię winem, a potem znowu jesz i na siłę popijasz lemoniadę? Przecież zarówno kobieta, jak i mężczyzna powinni jeść dobre posiłki. W dzisiejszych czasach kobiety po kryjomu stawiają przed sobą lustro i ćwiczą sposób jedzenia lub prowadzenia rozmowy, po to aby przypadkiem przy mężu nie zjeść lub nie poruszyć jakiegoś tematu w niewłaściwy sposób. To były nauki na czasy Ehteszāma al-Doule, a było to dawno. Jednak ty, wciskając nos w nieswoje sprawy, przywróciłeś go do życia¹²¹.

Na Boga, gdybym nie bała się niektórych mężczyzn, którzy są prawdziwymi mężczyznami, z języka uczyniłabym ostrze, którym tak bym ci zniszczyła życie, że już nigdy byś nie wypowiedział słowa „kobieta”!

Wychwalając cię, powinnam była oddać stan rzeczy
przy użyciu innego języka¹²².

O, nieprawo i podstępny! Podziękuj lepiej, że cię wielkodusznie zaliczyłam w poczet mężczyzn! Ty, który nie masz wstydu przed Stwórcą, dlaczego boisz się kobiet? Powiedziałeś, co miałeś o nich do powiedzenia, odwróć więc kartę i nie opowiadaj [więcej] tych bzdur. Spędziłeś życie w dolinie udręki, twój żywot cały wypełniły męki – co z tego przyszło? Czemu to służyło? Od twoich nauk ściskających duszę żalem udręczone serca obolałych. „Zaprawdę, to jest słowo rozstrzygające, nie żadna zabawa”¹²³. Nie szukaj tyle w starych wierszach, które są kłamliwą i baśniową opowieścią. Czy moje słowa uznajesz za kłamstwo, czy potrafisz wykazać ich sprzeczność? Schowaj do pochwy ostrze pyszałkowatych bzdur i nie mów, że kobiety mają połowę rozumu człowieka – sam przecież nie jesteś człowiekiem. Na Boga, znowu wstyd mi za mężczyzn! Cóż, nie boję się ciebie. Powiesz, kto jest mężczyzną? [Odpowiadasz:] „Otóż ja jestem mężczyzną”. „O, nędzniku! Nie zaliczaj siebie do mężczyzn. Wiesz, kto jest mężczyzną? Winnam jego wielkość przyrównać do nieba!” On na to: „To chyba przez

¹²⁰ Nawiązanie do *Wychowania kobiet: Ādāb-e ta'dib al-redžāl*..., op. cit., s. 41; *The Education of Women*..., op. cit., s. 28.

¹²¹ Wydaje się, że autorka kieruje te słowa do wydawcy manuskryptu *Wychowania kobiet*. Z kolei w następnych zdaniach zwraca się już do Ehteszāma al-Doule (jak do osoby żyjącej).

¹²² Rumi, *Masnawi*..., op. cit., s. 635.

¹²³ *Koran* 86:13–14.

krótkowzroczność!”¹²⁴. Rzekłam: „Gdybym jego naturę nazwała pierwszym intelektem, byłby to dyshonor”. Odparł: „To skąd ta cała głupota [na świecie]?”. Powiedziałam: „Nazwę go cieniem Boga”. Odrzekł: „Też mi cień!”. Odparłam: „Uznam go [więc] za równego Bogu”. Powiedział: „O ile to nie herezja, bo taki jestem mały”. [Po czym] rzekł: „W nieskończonej dolinie jego chwały lepiej bym poddał swą armię, by jego imię przywołać: to *al-soltān ben al-soltān*¹²⁵ Nāser al-Din Szāh Qādžār, który zaprowadził sprawiedliwość, prawość i męstwo. Jego królestwo jest niczym morze, po którym pływają statki sprawiedliwości z żaglami [uszytymi] ze stanowczej woli i kotwicami [wykutymi] z mądrej cierpliwości. Siła jego woli jest niczym sokół: potęga jego – trasą [pokonywaną na niebie], dziób – zwycięstwem, a skrzydła – podbojem. Dopóki kręci się niebo, dopóki sprzyja fortuna, niechaj każdy jego świąteczny dzień przynosi mu coraz więcej szczęścia. Jako że było święto Fatimy¹²⁶, odłóż tutaj pióro, nie szkodzi. Początek każdej książki w imię Boga, zaś koniec w imię padyszacha, oby jego rządy dotrwały do [nadejścia] ukrytego imama¹²⁷. Oto modlitwa ode mnie i od Gabriela stróża, amen”. Tak powiedział.

W każdym razie: napisałeś, że dobrze, aby [kobiety] miały krótkie włosy i zakładały jarmułkę¹²⁸. Głupcze, jarmułka jest dobra dla owych pijanych chłopców! [Nieraz] powiedziano, że uroda kobiety tkwi we włosach. Jak mówi poeta:

Póki kosmyk twych włosów łańcuchem serca drzeń,
nie zazna wychnienia niespokojne serce¹²⁹.

Inny poeta powiada:

Zebraliśmy się przez jej potargane włosy.
Skoro tak, należy je jeszcze bardziej potargać.

Jeszcze inny zaś mówi:

O, kosmyku ukochanej, czemuś tak zwichrzony?

¹²⁴ Choć autorka początkowo zwraca się bezpośrednio do Ehteszāma al-Doule, a następnie prowadzi wymyślony dialog w przeplatanej narracji pierwszo- i trzecioosobowej, obiekt jej drwin pozostaje ten sam.

¹²⁵ Z arabskiego „król, syn króla”.

¹²⁶ Mowa o urodzinach Fatimy, córki Muhammada i żony ‘Alego, w tekście określonej popularnymi w islamie szyickim przydomkami Seddiqe („prawdomówna”, „szczera”) i Tāhere („czysta”, „nieskałana”). Ponieważ szyizm przyjmuje dwie możliwe daty śmierci Fatimy, okres pomiędzy tymi datami (od 13 Dżumada al-Awwal do 3 Dżumada al-Thani) szyici nazywają „dniami Fatimy” (pers. *ajām-e fātemije*). Obchody tego żałobnego święta trwają od 13 do 15 Dżumada al-Awwal oraz od 3 do 5 Dżumada al-Thani.

¹²⁷ Chodzi tutaj o ukrytego imama (w tekście określonego jako *qā’em-e āl-e Mohammad*: „ten, który powstaje z rodu Muhammada”). Według imamitów (przedstawicielei najliczniejszego nurtu szyizmu, uznającego dwunastu imamów) ostatni, dwunasty imam, Mahdi, przebywa w ukryciu i powróci jako Mesjasz, by zbawić ludzkość.

¹²⁸ Nawiązanie do *Wychowania kobiet: Ādāb-e ta’dib al-redžāl...*, op. cit., s. 43, 52; *The Education of Women...*, op. cit., s. 31, 45.

¹²⁹ Początek gazału nr 194 Forughiego Bastāmiego (1798–1857). Zob. *Diwān-e kāmel-e Forughije Bastāmi*, Tehrān 2537 (1978/1979), s. 136.

Jesteś spokojem serca, siłą duszy i balsamem na rany!¹³⁰

Tego rodzaju wersów jest wiele, proszę sięgnąć do ksiązek. Upraszam o pańską fatygę w wydaniu opinii, pomocny mi będzie pański osąd. Jarmułka tak się ma [do głowy kobiety] jak włos do głowy łysego. Na Boga, nie wiedząc, jaki nasz cel, donikąd nie dojdziemy! Tak, łatwo stracić życie, krocząc twoim śladem, jednak nie sądzę, by ten trup był godną ciebie ofiarą¹³¹.

Na mój niedoskonały rozum żadna żona nie chce postępować wbrew swojemu mężowi, a jeśli niektóre kobiety robią inaczej, to wynika to ze złego zachowania mężczyzny. Jako że [niektórzy mężowie] nie są prawdziwymi mężczyznami¹³², popychają kobiety do pewnych daremnych poczynań. Jeśli mężczyzna jest dla swojej żony miły, jeśli ma żonę za swą towarzyszkę, nie skąpi jej wszystkiego, nie ogląda się za innymi kobietami i chłopcami bez brody i nie słucha ludzi zepsutych, to czemu żona miałaby stać się zła? Kobiętę należy oceniać przez pryzmat jej oddania, a nie kierować się kalumniami na jej temat. Nie należy słuchać słów mściwych i cynicznych zazdrośników, wówczas umocni się zaufanie kobiety w twoją przyjaźń. Wzrośnie jej przekonanie o twej szczodrości i wielkoduszości. Nie ma nic ważniejszego od pozyskania prawdziwych przyjaciół. Cóż jest lepszego od mężczyzny i kobiety, którzy mają wspólny cel i kierują się wzajemnym dobrem? Spośród wszelkich błogosławieństw, które są na tym świecie, nie ma większego od wiernego przyjaciela. Jeśli mąż będzie przychylny i dobrze usposobiony, miłość jego żony będzie szczerą. „Przyjdź z sercem na dłońi i miej otwarty umysł, że przytoczę słowa z księgi mądrości”¹³³. Jeśli mężczyzna nie będzie się oglądał za innymi kobietami, to i za jego żoną nie będą się oglądać. Jeśli nie będzie lekceważyć, by mieć wzgląd na samopoczucie żony, ta będzie dla niego miła i serdeczna. Powinien rozmawiać z nią otwarcie, a jeżeli spędza dzień w pracy, by zapewnić [rodzinie] chleb, nie powinien nocami zapominać o żonie i być dla niej surowy: „Dokąd poszłaś?”, „Po co wychodziłaś?”. Nie powinien [na nią] naciskać. Lepiej niech ją zostawi w spokoju. Stara tradycja nie kłamie: „Człowieka pociąga to, co zakazane”¹³⁴. [Tak czy inaczej,] wychodzi, czy

¹³⁰ Warto zwrócić uwagę, że autorka interpretuje cytowaną przez siebie poezję jako opiewającą kobietą urodę. Tymczasem, na co zwróciła uwagę m.in. Afsaneh Najmabadi, charakterystyczną cechą literatury i sztuki wizualnych w Iranie aż do okresu późnokadżarskiego było „ponadpłciowe” rozumienie i przedstawianie piękna: „Przednowoczesna literatura muzułmańska nie postrzegала płci [gender] jako związanej z miłością i pięknem. Z drugiej strony, męskie piękno i męski homoerotyzm uznawano za uczucia wyższe. (...) [W] literaturze używano tych samych przymiotników do opisu piękna męskich i kobiecych ciał, a w malarstwie przedstawiano w ten sam sposób szczegóły urody męskich i żeńskich postaci. W perskiej tradycji poetyckiej gazal stał się najpopularniejszym, choć nie jedynym, gatunkiem, w którym opiewano męski homoerotyzm”. Zob. A. Najmabadi, op. cit., s. 17. W ślad za obserwacjami A. Najmabadi *Wychowanie mężczyzn* można traktować jako tekst dowodzący „heteronormalizacji miłości i feminizacji piękna” (ibid., s. 2) w Iranie końca XIX w.

¹³¹ Ironizując o „tym trupie”, autorka ma na myśli samą siebie.

¹³² W tekście pada określenie *nā-mard* (dosł. „niemężczyzna”), oznaczające mężczyznę bez honoru.

¹³³ Niedokładny cytat z *Anwār-e sohejli*. Zob. *The Anwāri Soheily...*, op. cit., brak paginacji.

¹³⁴ W tekście po arabsku. Powiedzenie to pojawia się między innymi w *Masnawi-je ma'nawi* (zob. Rumi, *Masnawi...* (Sobhāni), op. cit., s. 946). Przytacza je również Ehteszām al-Doule w *Wychowaniu kobiet*, argumentując, że śpiąc w jednym łóżku z mężem, żona osłabi jego pożądanie

nie wychodzi, to nie powód, by dawać kobiecie rady. Natura kobiety i mężczyzny musi być dobra, bo jeśli jest zła, te rzeczy nie doprowadzą do niczego dobrego, ale jeśli jest dobra – niech chodzi, dokąd chce. Mężczyzna powinien znać swoją żonę lepiej od kogokolwiek innego. Jednak kiedy kobieta jest młoda, mężczyzna jest urzeczony jej lokami i pieprzykami, oczarowany jej urodą. Podoba mu się wszystko, co robi, bo oko przyjaciela nie dostrzega wad, a wszelkie zło, które czyni przyjaciel, jawi mu się jako dobro:

Za co przyjaciel uzna twój jad? Za cukier.
A za co druh weźmie twą wadę? Za cnotę.

Ale uchowaj przed czasem, kiedy [dawniej] świeża miłość ustali się i zesterzeje! [Wówczas] każdego dnia [mężczyzna] widzi [w kobiecie] dwa tysiące wad. Żle o niej mówi i jest tak surowy, że dobra kobieta staje się zła i uparta. Nie obchodzi jej świat doczesny ani wieczny i pragnie [już tylko] umrzeć, czy to biorąc opium, czy to zadając sobie cios zatrutym ostrzem. Ogień piekielny zdaje się jej miłszy od domu męża. A to, że robi niektóre rzeczy wbrew niemu? Co ma począć, skoro to mężczyzna zaczął źle postępować, porzucił żonę i uległ swoim zachciankom i kaprysom? Żona walczy, by wytrwać w domu [męża] mimo zdumienia i oszołomienia, czasem łka z rozpacz, innym razem śmieje się z dziwactw mężczyzny – i dlatego nazywają ją żalobnicą.

Za każdym razem, gdy moje serce rozpacza za ukochanym,
od mego żalostnego lamentu zawodzą drzwi i ściany.

Mężczyzno, nie postępuj w ten sposób z kobietą, która nie ma schronienia poza twoim dworem! Nie uciskaj zboliałych, którzy całą noc leją łzy paleni smutkiem niby świeca. Bóg nie rozpostarł przed tobą areny¹³⁵ [świata] po to, byś trzymał biedaczkę w więzieniu, a sam codziennie przychodził z inną flamą, kiedy już przez pomyłkę trafisz do własnego domu. Robisz jej tyle wymówek, że kobieta nienawidzi [chwil], gdy przychodzisz [do domu]. Wkładasz strzałę do kołczanu, [ale] prosisz o sępi tron¹³⁶ i wlatujesz na nim w przestworza: „Ja jestem waszym panem najwyższym!”¹³⁷. Rzekłabyś: doprawdy mężczyźni nie boją się wiecznego potępienia, dobre od złego¹³⁸ jest dla nich nie do odróżnienia, co noc biorą kocha-

i ten znacznie się rozglądać za innymi kobietami. Zob. *Ādāb-e ta'dīb al-redzāl...*, op. cit., s. 52; *The Education of Women...*, op. cit., s. 44.

¹³⁵ W oryginale *mejdan*: „plac”.

¹³⁶ Zdanie to, w nieco innym brzmieniu, pojawia się w liście Abu'l-Qāsema Qājem Maqāma Farāhāniego (1779–1835), kadzarskiego polityka, premiera Iranu w latach 1834–1835, do Abu'l-Qāsema Zu'l-Riyāsatayna. Zob. H. Sami'i, *Ājin-e negāresz*, Tehrān 1319 (1940/1941), s. 66. „Sępi tron” stanowi aluzję do Nimroda (zob. *ibid.*, przypis 5), według tradycji żydowskiej i muzułmańskiej despotycznego władcy Mezopotamii, w źródłach muzułmańskich przedstawianego jako ten, który rzucił wyzwanie Bogu, usiłując podbić niebiosa na tronie niesionym przez cztery sępy (lub cztery orły). Zob. *Loghatnāme-ye Dehchodā* (wersja online), hasło: *Nomrud/Namrud* (2), <https://www.vajehyab.com/dekhoda/%D9%86%D9%85%D8%B1%D9%88%D8%AF-2> (dostęp: 23.06.2021).

¹³⁷ *Koran* 79:24. Słowa te wypowiedział do swoich poddanych faraon, który odmawia uznania jedynego Boga, za co zostaje przez Boga ukarany.

¹³⁸ W oryginale padają tu określenia *halāl* i *harām*, czyli „dozwolone” lub „dopuszczalne” oraz „nieodzwolone”, „zakazane” (według prawa muzułmańskiego).

nicę w objęcia, za dnia zaś młodzieńca. Lecz gdy przychodzą do własnej żony, milczą – chyba że chcą jej sprawić przykrość, chyba że ze złej woli. Nieszczęsna kobieta jest hojna i wybacząca, kieruje się dobrą wolą, opasuje się pasem służby i oddania. [Lecz ty] wyważasz drzwi jak ‘Umar, odpinasz pas jak ‘Usman. Rzec można: obejmujesz kalifat niczym Abu Bakr¹³⁹. [Pytasz,] skąd ta gorzka mowa, durny człowieczku? Nie bądź zbyt szorstki, bo się tobą znudzi, ani zbyt miękki, bo się rozzuchwali:

Człek mądry nie jest ani szorstki,
ani słaby, by nie splamić swojego honoru¹⁴⁰.

Nie kręć kołem w odwrotną stronę. Nie pij likieru, jeśli przyrządzono go wbrew znanej recepturze. W końcu kobieta straci cierpliwość, zwłaszcza twoje nieczne postęпки jej się przejedzą, a co dopiero ty sam, nędzniku. Agresja i arogancja bez powodu, naprzykrzanie się i dręczenie psują kobietę i sprowadzają ją na złą drogę. Kiedy głowa domu jest kimś, wystarczy jedno słowo¹⁴¹. Powiedziałyśmy to wszystko i nasze słowa nie przyniosły nam pożytku, lepiej [więc] wziąć oddech i powierzyć mężczyznom Bogu. Oby z bożą pomocą wiodło mi się szczęśliwie, tymczasem już wystarczy mojego mówienia, pora kończyć ten wywód, dość już, do widzenia.

Podstawa przekładu

Ādāb-e ta'dib al-redžāl (pāsoch be Ta'dib al-neswān-e zansetiz), red. Sz. Fath'alizāde, R. Āqābālāzāde, Tehrān 1396 (2017/2018).

Bibliografia (References)

- Afary J., *The Iranian Constitutional Revolution, 1906–1911: Grassroots Democracy, Social Democracy, and the Origins of Feminism*, New York 1996.
- [‘Ali ibn Abū Tālib], *Peak of Eloquence: Nahjul-Balagha, by Imam Ali Ibn Abu Talib, with Commentary by Martyr Ayatollah Murtada Mutahhari*, Elmhurst, N.Y. 2009.
- Anwari H., *Farhang-e feszorde-je Sochan*, Tehrān 1390, hasło: *gaz*.
- Anwari H., *Farhang-e feszorde-je Sochan*, Tehrān 1390, hasło: *ta'dib*.
- Bachtin P., *Prawa i obowiązki kobiet według Bibi Chanom Astarabadi i Tadżossaltane: dwa przykłady feministycznej krytyki społecznej w Iranie przełomu XIX i XX wieku*, „Przegląd Orientalistyczny” 2017, nr 3.
- Bayat-Philipp M., *Feminism and Nationalist Politics in Iran, 1905–1911* [w:] *Women in the Muslim World*, eds. L. Beck, N. Keddie, Cambridge, MA 1978.

¹³⁹ Abu Bakr, ‘Umar i ‘Usman – imiona trzech pierwszych kalifów (panujących odpowiednio w latach 632–634, 634–644 oraz 644–656), znenawidzonych przez szytów uznających ich za uzurpatorów kalifatu należnego ‘Alemu.

¹⁴⁰ Sa’di, *Golestān*, red. Ch. Chatib Rahbar, Tehrān 1391 (2012/2013), s. 539.

¹⁴¹ Powiedzenie perskie.

- Bibi Chānom Astarābādi, *Ma'ājeb al-redzāl: dar pāsoch be Ta'dib al-neswān*, Chicago 1992.
- Dehchodā 'A.-A., *Loghatnāme* (wersja online), hasło: *Nomrud/Namrud* (2), <https://www.vajehyab.com/dekhkoda/%D9%86%D9%85%D8%B1%D9%88%D8%AF-2> (dostęp: 23.06.2021).
- Dżandaqi J., *Madzmu'e-je āsār*, [Tehrān] 1367 (1988/1989).
- Rujāruji-je zan wa mard dar asr-e Qādżār. Do resāle: Ta'dib al-neswān wa Ma'ājeb al-redzāl*, red. H. Dżawādi, Illinois 1371 (1992/1993).
- [Ehteszām al-Doule], *La femme persane jugée et critiquée par un Persan*, tłum. G. Audibert, Paris 1889.
- [Ehteszām al-Doule, Bibi Chānom Astarābādi], *The Education of Women & The Vices of Men: Two Qajar Tracts*, tłum. H. Javadi, W. Floor, Syracuse 2010.
- [Enderūnlu Fāzıl, Ehteszām al-Doule], *The Book of Women and The Education of Wives*, tłum. E. Powys Mathers, London 1927.
- Eskandari-Qajar M., *Shajarehnaameh Project: Dowlatshahi-Qajar (Kadjar)*, <http://www.qajarpages.org/dowlatshahi.html> (dostęp: 1.04.2021).
- Ettehadieh M., *The Social Position of Women in Qajar Society* [w:] *Society and Culture in Qajar Iran: Studies in Honor of Hafez Farmayan*, eds. E.L. Daniel, H.F. Farmayan, Costa Mesa 2002.
- Ferdousi, *Szāhnāme*, red. M. Qarib, Tehrān 1386 (2007/2008).
- Forughi Bastāmi, *Diwān-e kāmeh*, Tehrān 2537 (1978/1979).
- Hāfez, *Diwān*, red. P. Nātel Chānlari, Tehrān 1362 (1983/1984).
- Haszt resāle dar bajān-e ahwāl-e zanān: az 1000 tā 1313 hedżri-je qamari*, red. R. Karāczzi, Tehrān 1390 (2011/2012).
- Karāczzi R., *Newisande-je asli-je Ta'dib al-neswān kist?*, „Tārich-e Adabijāt” 1389 (2010/2011), nr 3.
- [Kāszeffi], *The Anvāri Soheily of Hussein Vāez Kāshefy*, Calcutta 1805.
- Koran*, tłum. J. Bielawski, Warszawa 1986.
- Mavaddat M., *L'educazione femminile al tempo dei Qājār secondo alcuni manoscritti dell'epoca*, Roma 2020.
- Milani F., *Veils and Words: The Emerging Voices of Iranian Women Writers*, Syracuse 1992.
- Najmabadi A., *Women with Mustaches and Men without Beards: Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity*, Berkeley 2005.
- Ouhadi T. *'Arafāt al-'āsziqīn wa 'araszāt al-'ārifīn*, t. 1, *Ā'-Alif*, Leiden 2019.
- Parvin N., *Ta'dib al-redzāl, pāsoch be Ta'dib al-neswān-e zansetiz* [w:] *Golzār-e chāmusz: jād-nāme-je bānu-je Rāzije-je Dāneszījān (Golbon), hamrāh bā maqālāti dar bāre-je zanān*, Tehrān 1379 (2000/2001).
- Rumi, *Kollijāt-e Diwān-e Szams*, red. B. Foruzānfar, Tehrān 1374 (1995/1996).
- Rumi, *Masnawi-je ma'nawi*, red. T. Sobhāni, Tehrān 1390 (2011/2012).
- Rumi, *Masnawi-je ma'nawi*, red. H. Lāhuti, Leiden 2019.
- Sa'di, *Golestān*, red. Ch. Chatib Rahbar, Tehrān 1391 (2012/2013).
- Sa'di, *Kollijāt*, red. M. 'A. Forughi, Tehrān 1385 (2006/2007).
- Sami'i H., *Ājin-e negāresz*, Tehrān 1319 (1940/1941).
- Sedghi H., *Women and Politics in Iran: Veiling, Unveiling, and Reveiling*, Cambridge 2007.
- Wahszi Bāfqī, *Diwān-e kāmeh*, Tehrān 2535 (1976/1977).

Women in Iran from 1800 to the Islamic Republic, eds. L. Beck, G. Nashat, Chicago 2004.

Women, Religion and Culture in Iran, eds. S. Ansari, V. Martin, New York 2002.